

ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України.

Горбань А.В., кандидат історичних наук, доцент, Голова Вченої Ради, Перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій.

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (*шеф-редактор*).

Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського університету внутрішніх справ.

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Анісімова А.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Бобровник С.В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Васюта С.І., доктор філософських наук, професор, професор Краківського педагогічного університету імені Комісії народної освіти (Польща).

Гжегож Кравець, доктор, професор Педагогічного університету у Кракові (Польща).

Грицай І.О., доктор юридичних наук, доцент, заступник голови Дніпропетровської облдержадміністрації.

Дідич Т.О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Єрмоленко В.М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України (*головний редактор*).

Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії та теорії права і держави юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Кобецька Н.Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Коваленко Т.О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Краснова М.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Краснова Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Кулинич П.Ф., доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Кушнір С.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та трудового права, проректор з адміністративно-господарської роботи Запорізького національного університету.

Мироненко І.В., доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Сидор В.Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Харитоновна Т.Є., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 6 від 5 грудня 2020 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2020

© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2020

© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2020

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION "INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY"

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 4

Publishing House
"Helvetica"
2020

EDITORIAL COUNCIL

Hetman A.P., Doctor of Law, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Horban A.V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Academic Board, First Vice Rector, State University of Infrastructure and Technologies.

Kostytskyi V.V., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of State and Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO “International Environmental Academy” (*Managing Editor*).

Fomenko A.Ye., Candidate of Juridical Sciences, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Shemshuchenko Yu.S., Doctor of Law, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

Anisimova A.V., PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University.

Baliuk H.I., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Bobrovnyk S.V., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law and State, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Vasiuta S.I., Doctor of Philosophy, Professor, Professor of Pedagogical University of Krakow (Poland).

Dr. **Grzegorz Krawiec**, Professor at the Pedagogical University in Krakow, Krakow, Poland

Hrytsai I.O., Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of Dnipropetrovsk Regional State Administration.

Didych T.O., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Yermolenko V.M., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (*Editor-in-Chief*).

Zakharchenko P.P., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Kobetska N.R., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Kovalenko T.O., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Krasnova M.V., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Krasnova Yu.A., Doctor of Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Kulynych P.F., Doctor of Law, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Kushnir S.M., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional and Labor Law, Vice Rector for Administration Affairs, Zaporizhzhia National University.

Myronenko I.V., Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Civil Law of the Educational and Scientific Law Institute, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Sydor V.D., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy”.

Kharytonova T.Ie., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University “Odesa Law Academy”.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 6 dated December 5, 2020).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (081 “Law”).

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020

© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2020

© Non-Governmental Organisation “International Environmental Academy”, 2020

ЗМІСТ

Костицький В.В., Костицька І.О. Конституційна екологічна держава.....	7
Савченко С.В. Особливості правового регулювання використання земельних ділянок для здійснення дачного будівництва.....	11
Кашук Т.О. Забудова рекреаційних земель: правові проблеми.....	16
Кобецька Н.Р. Особливості викладання екологічного права України: теоретико-прикладні аспекти.....	20
Мироненко І.В. Обов'язковість взаємної поваги та співпраці власників та користувачів сусідніх земельних ділянок як принцип права сусідства (добросусідства).....	26
Новокщонов Д.В. Землі лісогосподарського призначення як комплексний об'єкт правовідносин у сфері сталого розвитку.....	31
Попова А.О. Соціальні, економічні, психологічні та правові передумови охорони земель від забруднення.....	36
Шукало І.В. Захист екологічних прав громадян під час порушення правового режиму санітарно-захисних зон.....	40

РЕЦЕНЗІЇ

Шульга М.В. Рецензія на монографію Лісової Тетяни Вікторівни «Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми».....	45
---	----

CONTENTS

Kostytskyi V.V., Kostytska I.O. Constitutional environmental state.....	7
Savchenko S.V. Features of legal regulation use of land for the implementation of the country building.....	11
Kashchuk T.O. Construction of recreational land: legal problems.....	16
Kobetska N.R. Features of teaching environmental law of Ukraine: theoretical and applied aspects.....	20
Myronenko I.V. Obligation of mutual respect and cooperation of owners and users of neighboring land plots as a principle of neighborhood law (good neighborliness).....	26
Novokshchonov D.V. Land forestry as a complex object of legal relations in the field of sustainable development.....	31
Popova A.O. Social, economic, psychological and legal preconditions for protection of lands from pollution.....	36
Shukalo I.V. Protection of environmental rights of citizens in violation of the legal regime of sanitary protection zones.....	40

REVIEWS

Shulha M.V. Review of the monograph by Lisova Tetiana Viktorivna “Legal support of land restoration: theoretical and practical problems”.....	45
--	----

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.1>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І.О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

КОНСТИТУЦІЙНА ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА

CONSTITUTIONAL ENVIRONMENTAL STATE

У статті автори розглядають проблеми глобалізації, появу нових викликів, які змушена вирішувати сучасна держава, говорять про необхідність партнерства держави і громадянського суспільства у вирішенні екологічних проблем, обґрунтовують необхідність внесення змін у статтю 1 Конституції України та визначення Української держави як екологічної, подають ознаки такої держави. Автори називають найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції (суспільного договору) як єдиного документу (або ж кількох найважливіших правових актів, як це має місце у Великій Британії чи у Державі Ізраїль), у якому закріплено модель, форма, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, що має впливати із влади народу як суверена, прав і свобод людини і громадянина. На підставі дослідження зроблено висновок, що сучасна держава має бути екологічною, правовою і конституційною. Конституційна держава – тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце, оскільки саме конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність. Правова держава – тип держави з розвинутим громадянським суспільством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади, реалізована ідея демократії та справжнього народовладдя, ідея народного представництва. Екологічною держава може називатися тоді, коли в конституції як у Суспільному договорі сформульована екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права, діє розвинута система екологічного права, в основі якої – інститут екологічних прав і свобод людини; створено інституційні основи для забезпечення реалізації екологічної функції держави; утверджується принцип спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище.

Ключові слова: громадянське суспільство, система представництва, право, праворозуміння, правова держава.

In the article the authors consider the problems of globalization, the emergence of new challenges that the modern state has to solve, talk about the need for partnership between the state and civil society in solving environmental problems, justify the need to amend Article 1 of the Constitution and define the Ukrainian state as ecological. such a state. The authors call the most important feature of the modern state is the presence of a constitution (social contract) as a single document (or several important legal acts, as is the case in Britain or the State of Israel), which enshrines the model, form, principles of government and state and local self-government, which should follow from the power of the people as a sovereign, the rights and freedoms of man and citizen. Based on the study, it was concluded that the modern state should be ecological, legal and constitutional. Constitutional state – a type of state, the basic law of which is the constitution, and the consolidation and legal guarantee of fundamental rights and freedoms of man and citizen occupy the most important place in it, because the constitution establishes the basic guarantees of rights and freedoms people, to achieve which the state should focus its activities. Rule of law – a type of state with a developed civil society, in which the organization and activities of power are based on the rule of law, recognition and enforcement of human and civil rights and freedoms, mutual responsibility of state and individual, real separation of powers, implemented the idea of democracy and true democracy, the idea of popular representation. An ecological state can be called when in the constitution as in the Social Contract the ecological function of the state and its ecological obligations to society and man in accordance with the rule of law, there is a developed system of environmental law, based on the institution of environmental rights and freedoms; institutional bases have been created to ensure the implementation of the ecological function of the state; the principle of joint responsibility of the state and society for the future living environment is affirmed.

Key words: civil society, system of representation, law, understanding of law, rule of law.

Постановка проблеми. Урахування сучасних особливостей взаємодії суспільства і природи, зумовлених насуванням глобальної екологічної кризи, вимагає розглядати питання про соціальну і правову природу сучасної держави для України [1]. На жаль, навіть поверховий аналіз особливостей розвитку правової науки дає підстави говорити про відсутність нових теорій, здатних усунути кризу сучасного правознавства, що охопила як практику законотворення, так і методологію права з врахуванням того, що на сучасну державу покладаються функції забезпечення реалізації державної екологічної політики.

Виклад основного матеріалу. Зазначене, насамперед, виявляється і у витлумаченні самого поняття «сучасна держава». Важливим є визнання сутнісною ознакою сучасної держави гуманізації її функцій, що відповідає антропологічному повороту в діяльності державного механізму та у функціонуванні системи правової регуляції державно-організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку. Звичайно, навіть за давніми уявленнями Ж.-Ж. Руссо держава керується суспільним договором, який служить основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага [2]. Не заглиблюючись в історію питання, зауважимо, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу. Серед сучасних зарубіжних учених панівною на сьогодні є думка про те, що конституція є вираженням спільної волі народу. У цьому контексті нагадаємо також висловлення знаного американського мислителя Т. Пейна: «Конституція не є документом уряду, а документом людей, що входять до уряду. А уряд без конституції – це влада без права на неї» [3].

Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. Із цього приводу свого часу відомий французький вчений Л. Дюгі висловлював думку, що конституція має бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства, яку наприкінці ХХ ст. повторив німецький мислитель Ю. Габермас, зауваживши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві [4].

Характерно, що ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується. Адже після прийняття конституції починається її життя і, відповідно, життя громадян та інституцій громадянського суспільства і держави за цією конституцією. Громадянам, суб'єктам права – як фізичним, так і юридичним особам – необхідно виявляти здатність знаходити консенсус між правами власними і правами інших суб'єктів права в постконституційних умовах, сприяючи соціальній інтеграції суспільства. Водночас, як суспільний договір, конституція одночасно має виступати вищим моральним законом суспільства, моральним імперативом добра, значимість

якого для суспільства вивисується майже до важливості Біблії для християн, чи Тори для іудеїв, або Корану для мусульман.

Таким чином, найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції (суспільного договору) як єдиного документу (або ж кількох найважливіших правових актів, як це має місце у Великій Британії чи в Державі Ізраїль), у якому закріплено модель, форма, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, що має впливати із влади народу як суверена, прав і свобод людини і громадянина.

Конституційна держава – тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце. Саме конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність. Правова ж держава – тип держави з розвинутим громадянським суспільством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади, реалізована ідея демократії та справжнього народовладдя, ідея народного представництва.

Адже ефективність функціонування будь-яких систем, діяльності будь-яких інституцій, у тому числі і державних, залежить передусім від активності людей, які залучені до роботи у них. Це твердження тим більше справедливе щодо органів влади. Саме їхня діяльність має в демократичній, правовій, соціальній державі, якою проголошено Україну (ст. 1 Конституції України), слугувати інтересам громадян, усього суспільства, відображати їхні потреби і запити.

Така вимога за сучасних умов є особливо актуальною у зв'язку зі спробами деяких вчених поставити під сумнів дієздатність сучасної держави, її спроможність впоратися з багатьма назрілими проблемами, забезпечити широку політичну участь народу у прийнятті значущих державних рішень тощо.

Якщо у системі публічної влади провідна роль належить органам народного представництва, то в самих цих органах вона, природно, належить їх повноправним членам – депутатам. А від того, як працюють самі депутати, багато в чому виявляється залежною і результативність діяльності представницьких органів [5]. Тож персональну участь і відповідальність депутатів у здійсненні народовладдя важко переоцінити.

Про демократію можна з упевненістю говорити як про доконаний факт суспільного і державного життя, чинну форму влади лише за умови формування якісного та високопрофесійного депутатського корпусу, міцно пов'язаного у своїй діяльності пріоритетами інтересів і потреб виборців. На жаль, така якість цього сегменту політичного класу українського суспільства – лише тенденція, а не доконаний факт.

І в напрямі перетворення цієї тенденції на провідну лінію розвитку дуже багато доведеться зробити.

Австрійський дослідник Й.А. Шумпетер вважає, що система народного представництва виникла як результат узгодження наявних форм правління з ідеологією народовладдя. За умов втрати монархічною харизмою своєї колишньої привабливості правничий розум віднайшов свою комірчину, в якій і містилася ідея представництва [6].

Ідея народного представництва як політична доктрина формується за доби розкладу феодального ладу [7]. І саме починаючи з тих часів, можна говорити про перші спроби втілення зазначеної ідеї у державну практику.

Прямо протилежна точка зору також висловлювалася в науковій літературі. Зокрема, К. Каутський, Л. Дюгі та деякі автори обґрунтовували наявність системи представництва за більш ранніх часів (починаючи з античної Греції та Риму), намагалися простежити певні етапи у її розвитку тощо [8; 9].

Від часів античної Греції та до XVII століття можливість того, що депутатський корпус може складатися не з усіх громадян, а лише з певної кількості їхніх представників, перебувала поза увагою теорії і практики демократії [10]. Тільки англійські левеллери передбачили правомочність та необхідність представництва. Пізніше Дж. Локк стверджував, що воля більшості повинна формуватися «або між усіма, або між представниками, обраними ними» [10, с. 45].

Система представництва дійсно не була винаходом геніїв та інтелектуалів, змодельована демократами, а розвинулася як середньовічний інститут монархічного та аристократичного правління. Його джерела виявляються, передусім, в Англії та Швеції у вигляді зібрань, які скликалися монархами, а іноді знаттю, для вирішення важливих державних проблем: стягнення податків, війни, королівського спадкування тощо [10].

Видатний дослідник проблем організації влади та народовладдя Ш.-Л. Монтеск'є справедливо писав, що оскільки у великій державі народ не може зібратися і управляти сам, то він повинен обрати своїх представників, щоб вони робили те, чого сам народ зробити не здатен [10, с. 45–46].

Вже через кілька поколінь після Монтеск'є та Руссо представництво набуло загального розповсюдження в першу чергу завдяки його стовідсотковій реалізації у США через повне визнання як демократами і республіканцями, так і усім народом. У результаті демократію з учення та форми врядування у грецьких містах-полісах перетворилася у форму здійснення влади в рамках сучасної ліберальної демократії, завдяки чому англійський мислитель Дж. Мілль проголосив «систему представництва... головним відкриттям сучасної доби», в результаті якого «вирішення всіх проблем, і теоретичних, і практичних, буде знайдено» [10].

Отже, система представництва виникла як результат об'єктивного історичного розвитку оптимальних форм здійснення влади, пройшла перевірку століттями народної оцінки, апробації загальнодемократичних принципів та ідей народовладдя, досвіду їхньої реалізації у практиці державотворення [11].

Такому історичному поступу не перешкодило і те, що після часів античної демократії система представництва від ранніх форм представницької демократії та станових зібрань Середньовіччя як безпосередніх попередників сучасних органів представницької влади і системи представництва в цілому у сучасному вимірі не існувала у Європі до середини 17 ст., а у США – до кінця 18 ст., а в більшості західноєвропейських країн – взагалі аж до 19 ст.

Отже, конституційною можна називати правову державу, у якій сповна реалізований принцип народовладдя в тому числі через систему народного представництва. У такій державі юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини, які визнаються найвищою соціальною цінністю. Основою правової держави поряд із реалізованою системою народного представництва має стати конституція, і всі ознаки, названі під час характеристики конституційної держави, не тільки цілком характерні для правової держави – без конституційного закріплення правова держава не має шансів. Таким чином, терміни «конституційна держава» та «правова держава» не співпадають, бо ж, окрім ознак правової держави, конституційна держава є демократичною, соціальною, а з урахуванням особливостей сьогоdnішнього стану справ у збереженні довкілля як простору людини також має бути ще й екологічною.

Тобто сучасна держава утверджує своє право на «сучасність», зокрема, через ґрунтовну трансформацію своєї функціональної складової частини. Така трансформація відбувається шляхом виокремлення нових функцій держави, які зовсім не були притаманні попереднім етапам державного розвитку в тому числі і екологічної функції: держава бере на себе відповідальність за збереження власне самого суспільства як певної соціокультурної цілісності, а також середовища проживання людини, що, зокрема, включає в себе й контроль за станом довкілля.

Екологічна конституційна держава – це держава, у якій панує принцип верховенства права, в тому числі права людини на сприятливе для життя довкілля, принцип поділу влади в тому числі із урахуванням запропонованого автором раніше нового підходу до поділу влади, виділення в окрему гілку влади контрольно-наглядових органів влади, на які покладено безпекові функції в тому числі і у сфері екологічної безпеки. Не викликає сумнівів необхідність закріплення в конституції держави її визначення не тільки як правової і соціальної, але й екологічної.

Отже, як теоретико-методологічне обґрунтування того, яку модель держави творити на заміну постіндустріальній державі в умовах нового світового порядку, про доцільність поєднання посилення функцій держави і з необхідністю збереження ліберальних прав і свобод людини на фоні глобальних екологічних викликів є пропозиція розвитку і творення екологічної держави. Тому стає питання про зміст та формулювання, зокрема, статті першої Конституції України, у якій наша держава названа «соціальною, правовою». Тобто йдеться про сакраментальну кому, яка у відомій фразі «карати не можна помилувати» вирішує питання життя і смерті людини. У нашому випадку є можливість у майбутньому прибрати кому у згаданій частині статті 1 Конституції України та доповнити цю статтю словом «екологічна», не тільки визначивши Україну як екологічну державу, а зафіксувавши таким чином поєднання двох згаданих вище тенденцій у розвитку і моделюванні влади.

Екологічною держава може називатися тоді, коли вона відповідає певним критеріям, якщо в основу її функціонування покладено певні конституційні положення:

- закріплена в конституції як у Суспільному договорі екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права;
- розвинута системи екологічного права, в основі якої – інститут екологічних прав і свобод людини;
- створено інституційні основи для забезпечення реалізації екологічної функції держави;
- сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля;
- діє незалежний громадський контроль суспільства за реалізацією екологічного законодавства;

- утверджується принцип спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище;

- наявний загальносуспільний екологічний діалог;

- розвинута еколого-правова культура, яка лежить в основі прийняття рішень;

- сформовані еколого-правові мотивації поведінки і життя еліти.

Можемо відзначити, що сьогодні маємо підстави говорити про можливість формування в Україні основ екологічної держави в рамках зазначеної вище теоретико-методологічної парадигми. Зокрема, в Конституції України закріплена екологічна функція держави, затверджений економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища, який реалізував міжнародно-правовий принцип «забруднювач платить», громадські організації отримали доступ до участі у визначенні екологічної політики держави, сформоване розвинуте екологічне законодавство, яке закріплює екологічні права і свободи людини і громадянина, в основі яких – право на екологічну безпеку, гарантоване ст. 50 Конституції України. Подібна модель має місце і в ряді інших держав.

Висновки. Конституційне право на екологічну безпеку зараз маємо розглядати як обов'язок держави перед громадянським суспільством забезпечувати право людини на сприятливе навколишнє природне середовище на основі принципу верховенства права, який втілює у собі як визнання людини вищою соціальною цінністю, так і розуміння екологічних прав і свобод, перш за все основоположного права людини на сприятливе довкілля, такими, які визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В. До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4. С. 3–14.
2. Тойбнер Г. Контуры конституционной социологии: преодоление исключительности государственного конституционализма. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 1(110). С. 41–5.
3. Пейн Т. Права людини. Львів, 2000. С. 176.
4. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью. Москва : КАМІ, Academia, 1995. С. 216.
5. Безуглов А.А. Советский депутат: государственно-правовой статус. Москва : Юрид. лит., 1971. С. 3.
6. Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. С. 308.
7. Миронов О.О. Конституционный статус депутатов парламентов. *Журн. рос. права*. 1997. № 4. С. 130.
8. Каутский К. Парламентаризм и народное представительство. Одесса, 1905. С. 22, 84; Дюги Л. Конституционное право. Общая теория права. Москва, 1908. С. 412–413.
9. Український парламентаризм: минуле і сучасне : монографія / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Парламентське вид-во, 1999. С. 5–6.
10. Даль Р. Демократия и её критики. Москва : РОССПЭН, 2003. С. 44–45.
11. Савельев В.А. Капитолий США: прошлое и настоящее. Москва : Мысль, 1989. С. 275.

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.2>

Савченко С.В.,

здобувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6046-3961

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДАЧНОГО БУДІВНИЦТВА

FEATURES OF LEGAL REGULATION USE OF LAND FOR THE IMPLEMENTATION OF THE COUNTRY BUILDING

Стаття присвячена висвітленню правових проблем, що стосуються порядку використання земельних ділянок для здійснення дачного будівництва. Проаналізовано норми чинного земельного законодавства щодо використання земель, наданих для дачного будівництва, метою якого виступає забезпечення відпочинку та оздоровлення громадян. Автор акцентує увагу на тому, що унікальною особливістю земель, визначених названим видом використання, виступає те, що їх використання саме для відпочинку можливе лише після здійснення забудови відповідним типом будівель – дачними будинками. Здійснено порівняння порядків використання земельних ділянок для дачного будівництва та для садівництва. Акцентується увага на тому, що застосування містобудівних норм у процесі будівництва дачних будинків як для будівництва садових будинків видається помилковим, незважаючи на значну схожість обох процедур. Зроблено висновок, що дачне будівництво можливе у двох формах: а) як комплексна забудова території після її відведення дачному кооперативу чи іншому дачному об'єднанню, тобто юридичній особі; б) як індивідуальне дачне будівництво власником або користувачем земельної ділянки, відведеної для індивідуального дачного будівництва. При цьому практика здійснення індивідуального будівництва в межах дачного об'єднання на відведеній для цих потреб ділянці є найбільш поширеною. У цілому аналогічним є і порядок індивідуального дачного будівництва, ділянка для якого відведена поза межами території дачного об'єднання. Проте для останнього випадку відсутня вимога щодо відповідності будівельного паспорту планувальним рішенням проекту дачного товариства. Презюмується, що наведені у статті основні особливості використання земельних ділянок для здійснення дачного будівництва зумовлені специфікою цільового призначення земель, що виконують роль просторової основи для організації відпочинку громадян шляхом надання земельних ділянок для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Методологічною базою дослідження послужили загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, формально-юридичний.

Ключові слова: дачне будівництво, землі рекреаційного призначення, садова земельна ділянка, містобудівна діяльність, земельна ділянка.

The article is devoted to the coverage of legal problems concerning the order of use of land plots for the implementation of suburban construction. Has been analyzed the norms of the current land legislation on the use of land provided for suburban construction. The author emphasizes that the unique feature of the lands, defined by the named type of use, is that their use for recreation is possible only after the construction of the appropriate type of buildings – holiday homes. Has been compared comparison of land use patterns for country building and gardening. Attention is drawn to the fact that the application of town-planning rules in the process of construction of country houses as for the construction of garden houses seems wrong, despite the considerable similarity of the two procedures. It is concluded that suburban construction is possible in two forms: a) as a complex development of the territory after its removal to a suburban cooperative or other suburban association – a legal entity; b) as individual cottage construction by the owner or user of the land set aside for individual cottage construction. In this case, the practice of individual construction within the framework of a cottage association in the area designated for these purposes is the most common. In general, the order of individual cottage construction, the site for which is reserved outside the territory of the cottage association, is similar. However, in the latter case, there is no requirement for compliance of the construction passport with the planning decisions of the project of the dacha. It is assumed that the main features of the use of land plots for the construction of summer cottages are given in the article due to the specific purpose of the lands, which serve as a spatial basis for organizing recreation of citizens by providing land plots for summer construction and construction of other objects of permanent recreation.

The methodological basis of the research was the general scientific and special scientific methods of scientific cognition: dialectical, historical-legal, comparative-legal, formal-logical, formal-legal.

Key words: country building, recreational land, garden land, urban development, land.

Постановка проблеми. Згідно із чинним законодавством головною метою використання земель, наданих для дачного будівництва, виступає забезпечення відпочинку та оздоровлення громадян.

Земельним кодексом України (ст. 51) передбачено, що із цією метою мають використовуватися передовсім землі рекреаційного призначення. Водночас не виключається можливість використання для зазначеної мети земель лісгосподарського призначення та водного фонду. Унікальною особливістю земель, визначених названим видом використання, виступає те, що їх використання саме для відпочинку можливе лише після здійснення забудови відповідним типом будівель – дачними будинками. У даному випадку, із врахуванням положень підрозділу «07» розділу II Класифікації видів цільового призначення земель, затвердженої наказом Держкомзему України від 23.07.2010 р. № 548, дачний будинок розглядається як об'єкт стаціонарної рекреації. Це означає, що відповідна земельна ділянка використовується як для забудови об'єктом нерухомості, так і для забезпечення відпочинку громадян.

Стан дослідження. Не дивлячись на те, що окремі науковці, зокрема А.Г. Бобкова, Т.В. Лісова, Л.А. Самусенко, Т.Б. Саркісова, М.М. Скляр, М.В. Шульга, раніше проводили дослідження правового режиму земель для дачного будівництва та розглядали окремі аспекти цієї проблематики, особливості використання земельних ділянок для дачного будівництва до цих пір системно не досліджені.

Саме тому метою статті є дослідження особливостей використання земельних ділянок для здійснення дачного будівництва як виду містобудівної діяльності та формулювання висновків і пропозицій із зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Дачне будівництво, як індивідуальне, так і колективне, є відносно новим видом містобудівної діяльності. За радянських часів законодавство обмежувало надання земельних ділянок для індивідуального дачного будівництва. Забезпечення відпочинку громадян раніше чинне законодавство лише повною мірою пов'язувало із використанням земельних ділянок для колективного садівництва. Але садові земельні ділянки за Земельним кодексом УРСР (1970 р.) [1] надавались садівницьким (виноградарським) товариствам у постійне користування за рахунок земель державного запасу, лісового фонду та вільних земель населених пунктів. Такі земельні ділянки мали використовуватися передовсім для додаткового задоволення потреб робітників і службовців та їх сімей у плодах, ягодах, винограді, організації відпочинку, а також створення умов для трудового виховання дітей. Як бачимо, відпочинок виступав лише як складова частина загальної мети використання земель для потреб садівництва.

Згідно із чинним земельним законодавством земельні ділянки для садівництва надаються за

рахунок земель сільськогосподарського призначення та мають використовуватися для закладання багаторічних плодкових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо (ст. 35 Земельного кодексу України [2]). Отже, і сьогодні законодавець відносить організацію відпочинку населення під час використання земель для ведення садівництва на другий план.

Звичний для пересічного громадянина термін «дачна будівля» насправді, зазвичай, відповідає критеріям садового будинку, що зводиться у межах садового кооперативу на індивідуальній земельній ділянці. Дачне ж будівництво на ділянках, наприклад, рекреаційного призначення зі створенням дачного кооперативу (або без такого створення – індивідуальне дачне будівництво) стало можливим із набранням чинності Земельним кодексом України 2001 року.

Згідно зі ст. 121 Земельного кодексу України для індивідуального дачного будівництва розмір земельних ділянок, які можуть бути приватизовані громадянами України безоплатно, становлять не більше 0,1 гектара. Такі земельні ділянки надаються за рахунок земель окремої категорії – земель рекреаційного призначення, які можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

На відміну від викладеного, максимальний розмір земельних ділянок, які можуть бути приватизовані громадянами України та призначені для ведення садівництва, становить 0,12 гектара. Земельні ділянки для ведення садівництва надаються за рахунок земель сільськогосподарського призначення. Згідно із ч. 3 ст. 35 Земельного кодексу України земельні ділянки, призначені для садівництва, можуть використовуватися для закладання багаторічних плодкових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо. Як бачимо, садові ділянки мають використовуватися передовсім для закладання багаторічних плодкових насаджень та вирощування сільськогосподарських культур. Зведення ж необхідних будинків і господарських споруд на садовій ділянці можливе у другу чергу.

Садівницьке товариство і діючий кооператив, будучи юридичними особами й носіями земельних прав, відрізняються, оскільки являють собою різні організаційно-правові форми. Використання земельних ділянок садівницьких товариств здійснюється відповідно до закону та статутів цих товариств (ч. 6 ст. 35 Земельного кодексу України). Водночас порядок використання земель рекреаційного призначення визначається законом (ч. 4 ст. 52 Земельного кодексу України).

Закон забороняє на землях рекреаційного призначення діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а

також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель. Згідно із ч. 1 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [3] здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності, визначеної ч. ч. 2, 3 цієї статті. Така планована діяльність підлягає оцінці впливу на довкілля до прийняття рішення про провадження планованої діяльності.

Використання земельних ділянок для дачного будівництва та для садівництва характеризується й спільними рисами. Так, у складі земель садівницького товариства та дачного кооперативу виокремлюються і мають подібний правовий режим землі загального користування. Вони включають земельні ділянки, зайняті захисними смугами, дорогами, проїздами, будівлями і спорудами загального користування. Названі землі загального користування дачного кооперативу, як і садівницького товариства, безоплатно передаються цим суб'єктам у власність за клопотанням вищого органу управління дачного кооперативу або садівницького товариства до відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування на підставі документації із землеустрою, за якою здійснювалося формування земельних ділянок або технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Застосування містобудівних норм у процесі будівництва дачних будинків як для будівництва садових будинків видається помилковим, незважаючи на значну схожість обох процедур. Із метою уникнення можливих невідповідностей нормативно-правової бази та предмета регулювання у випадках будівництва, здійснюваного на землях рекреаційного призначення, визначених за видом використання як ділянки для дачного будівництва, слід керуватися загальними нормами законодавства про регулювання містобудівної діяльності та спеціальними нормами, що визначають особливості будівництва саме дачних будинків.

Законодавцем та органами державної виконавчої влади визначено низку нормативно-правових актів, які необхідні для застосування у випадку здійснення будівництва дачних будинків на відповідних земельних ділянках. Серед таких актів: Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4]; ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій», затверджені наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23.04.2018 р. № 100 [5]; Порядок виконання підготовчих та будівельних робіт та Перелік об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466 [6]; Порядок видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки, затверджений Наказом Міністерства регіонального розвитку,

будівництва та житлово-комунального господарства від 05.07.2011 р. № 103 [7] та ін.

Загалом для будь-якого виду будівництва алгоритм дій замовника будівництва для випадків будівництва в тому числі й дачного будинку є непорушним. Так, згідно із ч. 5 ст. 26 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» проектування та будівництво об'єктів здійснюється власниками або користувачами земельних ділянок.

Тобто лише особи, які отримали у власність чи у користування земельні ділянки під забудову дачного будинку, можуть реалізувати своє право на зведення будівлі або споруди в такому порядку: 1) отримання в носія земельних прав замовником або проектувальником вихідних даних; 2) розроблення проектної документації та проведення у випадках, передбачених статтею 31 вказаного Закону, її експертизи; 3) затвердження проектної документації; 4) виконання підготовчих та будівельних робіт; 5) прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів; 6) реєстрація права власності на створений та прийнятий в експлуатацію об'єкт містобудування. Проте необхідно звернути увагу на те, що чинне законодавство містить певні особливості, притаманні саме дачному індивідуальному та колективному будівництву. Зокрема, слід зосередити увагу на таких аспектах.

Розміщення та реконструкція наявних дачних будинків можливі як у межах населеного пункту (крім міських населених пунктів), так і за його межами. У свою чергу, будівництво нових дачних будівель можливе виключно за межами населеного пункту. Таку норму містить п. 6.1.44 ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій», відповідно до вимог яких розміщення нової дачної забудови в межах населених пунктів, а також на територіях, де діють планувальні обмеження, у т. ч. на територіях лісів та лісопарків, об'єктів природно-заповідного фонду та їх охоронних зон, у санітарно-охоронних зонах курортів, водоохоронних зонах, на резервних позаміських територіях, які передбачені документацією із просторового планування для подальшого розвитку населених пунктів, на територіях інженерно-транспортної та природоохоронної інфраструктури не допускається.

Дачне будівництво можливе у двох формах: а) як комплексна забудова території після її відведення дачному кооперативу чи іншому дачному об'єднанню, тобто юридичній особі. При цьому статтею 33 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначено, що комплексна забудова території здійснюється з метою забезпечення реалізації громадських інтересів і спрямовується на попереднє проведення інженерної підготовки, спорудження зовнішніх інженерно-транспортних мереж, об'єктів соціальної сфери, житлових будинків, інших об'єктів будівництва, а також на благоустрій території. Рішення про організацію комплексної забудови

території у визначених межах та рішення про розміщення об'єктів будівництва за межами населених пунктів під час комплексної забудови території приймає районна державна адміністрація відповідно до повноважень у порядку, передбаченому Законом. Рішення про розроблення детального плану певної території одночасно виступає рішенням про комплексну забудову цієї території. У цьому випадку йдеться про необхідність створення дачного кооперативу як юридичної особи; б) як індивідуальне дачне будівництво власником або користувачем земельної ділянки, відведеної для індивідуального дачного будівництва.

При цьому практика здійснення індивідуального будівництва в межах дачного об'єднання на відведеній для цих потреб ділянці є найбільш поширеною. У цілому аналогічним є і порядок індивідуального дачного будівництва, ділянка для якого відведена поза межами території дачного об'єднання. Проте для останнього випадку відсутня вимога щодо відповідності будівельного паспорту планувальним рішенням проекту дачного товариства. Саме із цієї точки зору норма п. 1.4. Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки потребує наведення певного застереження в цій частині для окремих випадків здійснення дачного будівництва індивідуально.

Дачний будинок за класифікацією наслідків (відповідальності) будівель і споруд слід відносити до будівель із незначними наслідками. Так, відповідно до п. 2 ст. 32 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» категорія складності об'єкта будівництва визначається відповідно до державних будівельних норм і стандартів на підставі класу наслідків (відповідальності) такого об'єкта будівництва. Клас наслідків (відповідальності) будівлі або споруди визначається відповідно до п. 5.1 чинного ДБН В.1.2-14-2009 «Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд, будівельних конструкцій та основ» [8]. У зв'язку із цим категорію складності об'єктів будівництва необхідно перевіряти з урахуванням класу наслідків (відповідальності). При цьому пропонується така схема обліку класу наслідків (відповідальності): СС-1, СС-2, СС-3; класу наслідків СС-1 відповідають І та ІІ категорія складності.

Нормами чинних підзаконних нормативних актів визначаються пільги щодо можливості здійснення дачного будівництва на підставі будівельного паспорта, який видається уповноваженим органом без отримання містобудівних умов і обмежень. Водночас зі змісту даних норм випливає, що пільга можлива одразу за двома обставинами. Так, ч. 1 ст. 27 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» встановлено, що забудова присадибних, дачних і садових земельних ділянок може здійснюватися на підставі будівельного паспорта забудови земельної ділянки. Кабінетом Міністрів України дачним

вважається дачний будинок не вище двох поверхів (без урахування мансардного поверху) площею до 300 кв. метрів. Будівництво об'єкта здійснюється на підставі будівельного паспорта (п. 1 постанова Кабінету Міністрів України 13.04.2011 р. № 466).

Сам будівельний паспорт відповідно до п. 1.2. Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки вважається документом, який визначає комплекс містобудівних та архітектурних вимог до розміщення і будівництва індивідуального дачного будинку не вище двох поверхів (без урахування мансардного) з площею до 300 квадратних метрів, господарських будівель, споруд, гаражів, елементів інженерного захисту, благоустрою та озеленення на земельній ділянці. Тобто такий документ обмежує можливість передбачення здійснення дачного будівництва в межах двох поверхів площею до 300 квадратних метрів, що, у свою чергу, й визначає характерні ознаки дачної будівлі.

Загальні засади отримання права на виконання будівельних робіт встановлені ст. 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності». Виконання робіт з будівництва дачних будинків не вище двох поверхів (без урахування мансардного поверху) площею до 300 кв. метрів, господарських будівель і споруд, зокрема гаражів, які розташовані на дачних земельних ділянках, здійснюється після подання замовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт. Процедура подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт та його форма визначені Порядком виконання будівельних робіт, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466. Замовнику потрібно заповнити бланк повідомлення, який можна отримати у дозвільному центрі, територіальному органі або на сайті Держархбудінспекції України в рубриці «Законодавча та нормативна база», та подати до територіального органу Держархбудінспекції України особисто, надіслати рекомендованим листом з описом вкладення або подати через дозвільний центр за місцезнаходженням об'єкта будівництва.

Будівництво дачних будинків відповідно до ст. 27 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» може здійснюватися на підставі будівельного паспорта забудови земельної ділянки. При цьому розроблення проекту будівництва здійснюється виключно за бажанням замовника, а відповідні графи у повідомленні не заповнюються. Замовник набуває право на виконання будівельних робіт на наступний день після подання повідомлення.

Самостійною законодавчою пільгою можна вважати звільнення замовника будівництва від пайової участі в розвитку інфраструктури населеного пункту в разі будівництва дачних будинків загальною площею до 300 квадратних метрів, господарських споруд, розташованих на відповідних земельних

ділянках (п. «4» ч. 4 ст. 40 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»). Проте така пільга виступає, скоріше, перспективною нормою та діятиме у випадку включення території дачних районів або окремої ділянки для індивідуального дачного будівництва до меж населеного пункту. Як раніше підкреслювалося, за загальним правилом, нове будівництво може здійснюватись лише за межами населеного пункту, відтак і питання залучення замовника будівництва до пайової участі в розвитку інфраструктури населеного пункту постановленим бути не може.

Відповідно до п. 3.10 ДБН Б.2.2-12:2018 індивідуальний дачний будинок – це житловий будинок садибного типу для використання протягом року для відпочинку, тимчасового перебування або постійного проживання. Проте, незважаючи на нормативно визначений статус дачної будівлі як житлового будинку, для переведення в житловий будинок, та, відповідно, отримання можливості реєстрації в такому будинку із присвоєнням останньому адреси, необхідним є здійснення додаткової процедури – переведення дачного будинку, що відповідає державним будівельним нормам, у житловий. Механізм реалізації вказаної процедури врегульовано Порядком

переведення дачних і садових будинків, що відповідають державним будівельним нормам, у житлові будинки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 321 [9]. На практиці для випадків, коли дачна будівля розташована поза межами дачного об'єднання, переведення дачного будинку у жилий будинок може бути ускладненим, оскільки у відповідності до вимог пунктів 2, 3 зазначеного вище Порядку громадянин, який є власником дачного будинку, або уповноважена ним особа подає заяву про переведення у житлові до виконавчого органу сільської (селищної, міської) ради, а в разі, коли в сільській раді виконавчий орган не утворено, – сільському голові, з якими відповідні дачні поселення пов'язані адміністративно або територіально. Окремої вказівки щодо випадків переведення дачних будинків, розміщених відокремлено від дачних об'єднань, Порядок не містить.

Висновки. Наведені основні особливості використання земельних ділянок для здійснення дачного будівництва зумовлені специфікою цільового призначення земель, що виконують роль просторової основи для організації відпочинку громадян шляхом надання земельних ділянок для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс Української РСР від 08.07.1970 р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z700001.html (дата звернення: 01.11.2019).
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
3. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
4. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
5. Державні будівельні норми України. Планування і забудова територій Б.2.2-12:2018. URL : http://dipromisto.gov.ua/files/NMD/DBN_V.2.2-12_2018.pdf (дата звернення: 10.12.2020).
6. Деякі питання виконання підготовчих та будівельних робіт: пост. Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466. *Офіційний вісник України*. 2011. № 34. Ст. 1404.
7. Про затвердження Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 05.07.2011 р. № 103. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59. Ст. 2391.
8. Державні будівельні норми України В.1.2-14-2009 «Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд, будівельних конструкцій та основ» URL : https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v12_14_2009/1-1-0-327 (дата звернення: 10.12.2020).
9. Про затвердження Порядку переведення дачних і садових будинків, що відповідають державним будівельним нормам, у житлові будинки: пост. Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 321. *Офіційний вісник України*. 2015. № 42. Ст. 1300.

Кашук Т.О.,

аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6810-5293

ЗАБУДОВА РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗЕМЕЛЬ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

CONSTRUCTION OF RECREATIONAL LAND: LEGAL PROBLEMS

Статтю присвячено теоретичному аналізу співвідношення земельного та містобудівного законодавства у сфері забудови рекреаційних земель. В основу методології дослідження покладені принципи й інструментарій загальнонаукового діалектичного методу наукового пізнання. Окрім того, для повного і всебічного розкриття теми статті використано порівняльно-правовий, формально-юридичний та формально-логічний наукові методи. З'ясовано особливості організаційно-правового забезпечення забудови рекреаційних земель і запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства. Обґрунтовано, що чинним вітчизняним законодавством не передбачено ефективного правового механізму захисту рекреаційних земель та дієвого інституту відповідальності за їх нецільове використання, зокрема, шляхом забудови, яка не відповідає цільовому призначенню, що значною мірою зумовлено наявними суперечностями між містобудівним та земельним законодавством. Забудова зазначених земель названими об'єктами пов'язана з вирішенням низки питань, які врегульовані чинним законодавством зазвичай фрагментарно, неповно або суперечливо, а іноді такі питання залишаються взагалі неунормованими. Зроблено висновок, що будь-яка земельна ділянка, призначена під забудову, надається не тільки для будівництва конкретного об'єкта, а і для подальшої експлуатації та обслуговування збудованого об'єкта. Земельна ділянка, яка має використовуватися для індивідуального чи колективного дачного будівництва, повинна і обслуговувати відповідний зведений об'єкт стаціонарної рекреації. Обґрунтовано, що відсутність узгодженості між містобудівним та земельним законодавством під час планування території та встановленні зонінгу призводить до знищення рекреаційних земель, які повинні використовуватися для організації відпочинку населення, туризму, проведення спортивних заходів тощо. Сьогодні актуалізується потреба вдосконалення системи правової охорони земельних ресурсів, насамперед, шляхом встановлення більш жорстких обмежень щодо цільового використання земель відповідно до їх цільового призначення та підвищення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони рекреаційних земель.

Ключові слова: землі рекреаційного призначення, дачна земельна ділянка, містобудівна діяльність, земельна ділянка, забудова земельних ділянок.

The article is devoted to the theoretical analysis of the ratio of land and urban planning legislation in the field of recreational land development. The research methodology is based on the principles and tools of the general scientific dialectical method of scientific cognition. In addition, comparative-legal, formal-legal and formal-logical scientific methods were used for full and comprehensive disclosure of the topic of the article. The peculiarities of organizational and legal support for the development of recreational lands are clarified and ways to improve the current legislation are suggested. It is substantiated that the current domestic legislation does not provide an effective legal mechanism for the protection of recreational lands and an effective institution of liability for their misuse, in particular, by building that does not meet the intended purpose, largely due to existing contradictions between urban and land legislation. The construction of these lands by these facilities is associated with the solution of a number of issues, which are regulated by current legislation, usually in fragments, incomplete or inconsistent, and sometimes such issues remain completely unregulated. It is concluded that any land plot intended for construction is provided not only for the construction of a specific object, but also for further operation and maintenance of the constructed object. The land plot, which should be used for individual or collective country house construction, should also serve the corresponding consolidated object of stationary recreation. It is substantiated that the lack of consistency between urban planning and land legislation in spatial planning and zoning leads to the destruction of recreational lands, which should be used for recreation, tourism, sporting events and more. Today, there is an urgent need to improve the system of legal protection of land resources, primarily by imposing stricter restrictions on the intended use of land in accordance with their intended purpose and increase liability for violations of legislation in the field of protection of recreational land.

Key words: recreational lands, country land plot, town-planning activity, land plot, construction of land plots.

Постановка проблеми. Стан правового регулювання раціонального використання, охорони, відновлення та попередження втрати земельних ресурсів набуває все більшого значення у процесі становлення та розвитку ринкової економіки в Україні.

Натомість чинним вітчизняним законодавством не передбачено ефективного правового механізму захисту рекреаційних земель та дієвого правового інституту відповідальності за їх нецільове використання, зокрема, шляхом забудови, яка не відповідає

цільовому призначенню. Значною мірою зумовлено це тим, що існують суперечності між містобудівним та земельним законодавством.

Стан наукового дослідження проблеми. Окремі питання, присвячені особливостям правового режиму земель рекреаційного призначення, досліджені у працях таких вчених, як В.І. Андрейцев [1], А.Г. Бобкова [2], І.І. Каракаш [3], І.О. Костяшкін [4], Т.В. Лісова [6], Н.Р. Малишева [7], Р.І. Марусенко [8], А.М. Мірошніченко [8], А.М. Полтавець [9], М.М. Скляр [10], О.М. Шмигова [11], М.В. Шульга [12] та ін. Однак, незважаючи на наявність низки наукових публікацій у цій сфері, проблеми забудови рекреаційних земель в Україні до цього часу не досліджені детально, як і залишаються недосконалими правові норми, які регламентують особливості такої забудови.

Метою даної статті є з'ясування особливостей організаційно-правового забезпечення забудови рекреаційних земель і розробка практичних пропозицій щодо вдосконалення чинного земельного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Землями рекреаційного призначення ст. 50 Земельного кодексу України [13] визнає землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму і проведення спортивних заходів. Як бачимо, це основне цільове призначення даних земель, яке об'єднує три відносно самостійні напрями: організацію відпочинку населення, туризм та проведення спортивних заходів. Землі рекреаційного призначення фактично виступають просторовою основою, в межах якої забезпечується організація відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. Рекреаційна спрямованість використання даних земель дозволяє відновлювати розумові, духовні та фізичні сили людини. У процесі використання цих земель відбувається відновлення трудових ресурсів, які залучаються у сферу суспільного виробництва, підтримання їхньої працездатності, відновлення сил, здоров'я, запасу енергії та всебічного розвитку духовного світу громадян.

Зазначимо, що рекреаційні функції можуть виконувати не тільки земельні ділянки, а й інші природні ресурси, зокрема ліси та водні об'єкти, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними показниками і слугують або можуть слугувати основою для організації відпочинку, туризму та проведення спортивних заходів. Так, відомо, наприклад, що спортивні змагання з орієнтування на місцевості проводяться в межах лісового масиву, а водні види спорту нерозривно пов'язані з використанням водних об'єктів. Проте основу територій (суходолу чи акваторії), призначених для організації відпочинку населення, туризму, для проведення спортивних заходів, складають землі рекреаційного призначення.

До складу цих земель закон відносить земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, а також земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, об'єктів фізичної культури і спорту, пансіонатів, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних та наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих й спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації. Системний аналіз наведених норм дає підстави для висновку про те, що землі рекреаційного призначення можуть використовуватися, поміж іншого, і для зведення об'єктів тимчасової та стаціонарної рекреації. У даному випадку йдеться про забудову земельних ділянок рекреаційного призначення будинками відпочинку, пансіонатами, об'єктами фізичної культури та спорту, кемпінгами, туристичними базами, яхт-клубами, стаціонарними й наметовими туристично-оздоровчими таборами, будинками рибалок та мисливців, дитячими туристичними станціями, дитячими та спортивними таборами, іншими аналогічними об'єктами. Забудова зазначених земель названими об'єктами пов'язана з вирішенням низки питань, які врегульовані чинним законодавством зазвичай фрагментарно, неповно або суперечливо, а іноді такі питання залишаються взагалі неунормованими. Розглянемо ці питання.

Зазначимо, що основні положення, які стосуються правового режиму земель рекреаційного призначення, закріплені Земельним кодексом України (глава 9), деталізуються та конкретизуються підзаконними нормативними актами. Наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 23 липня 2010 р. № 548 затверджено Класифікацію видів цільового призначення земель [14], яка визначає поділ на окремі види цільового призначення земель, що характеризуються власним правовим режимом, екосистемними функціями, типами забудови, типами особливо цінних об'єктів.

Секція «В», розділ 03, підрозділ 03.08 Класифікації передбачає цільове призначення земель громадської забудови для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури та закладів громадського харчування, а підрозділ 03.17 виокремлює цільове призначення цих земель для розміщення та експлуатації закладів з обслуговування відвідувачів об'єктів рекреаційного призначення. Нарешті Секцією «Е», розділом 07 Класифікації фактично продубльовані положення ст. 51 Земельного кодексу України, яка визначає склад земель рекреаційного призначення. Водночас підрозділи 07.01 – 07.05 конкретизують цільове призначення земельних ділянок рекреаційного призначення з урахуванням об'єктів,

які можуть розташовуватись в межах відповідних земельних ділянок.

Так, класифікація виокремлює такі види цільового призначення даних земель: для індивідуального дачного будівництва; для колективного дачного будівництва; для будівництва та обслуговування об'єктів рекреаційного призначення; для будівництва та обслуговування об'єктів фізичної культури і спорту; для цілей підрозділів 07.01 – 07.04 та для збереження і використання земель природно-заповідного фонду. Звертає на себе увагу та обставина, що в підрозділах 07.01 – 07.05 йдеться про використання земель рекреаційного призначення передовсім для будівництва. При цьому в підрозділах 07.01 та 07.02 цільове призначення рекреаційних земельних ділянок передбачає не тільки будівництво об'єктів рекреаційного призначення та об'єктів фізичної культури і спорту, а й обслуговування цих об'єктів. Такий підхід видається правильним та обгрунтованим. Будь-яка земельна ділянка, призначена під забудову, надається не тільки для будівництва конкретного об'єкта, а і подальшу експлуатацію та обслуговування збудованого об'єкта. У зв'язку із цим викликають подив підрозділи 07.03 та 07.04, які закріплюють таке цільове призначення земельних ділянок: для індивідуального дачного будівництва та для колективного дачного будівництва. Цілком очевидно, що земельна ділянка, яка має використовуватися для індивідуального чи колективного дачного будівництва, повинна і обслуговувати відповідний зведений об'єкт стаціонарної рекреації. Отже, зміст секції «Е» – землі рекреаційного призначення (Розділ 7 підрозділи 07.03 та 07.04) має бути доповнений словами «та обслуговування». Це буде відповідати усталеному розумінню цільового призначення земельних ділянок, призначених під забудову – для будівництва та обслуговування збудованого об'єкта. Якщо бути логічно послідовними, то на основі аналізу видів цільового призначення земельних ділянок рекреаційних земель, передбачених розділом 07, секцією «Е» підрозділами 07.01 – 07.04 можна зробити висновок, що забудова можлива лише тими об'єктами рекреаційного призначення, які наведені в підрозділах 07.01 – 07.04. Очевидно, що тільки підрозділи 07.03 та 07.04 дають чітке уявлення про те, які об'єкти можуть бути збудовані на відповідних дачних земельних ділянках. У даному випадку йдеться про будівництво та обслуговування індивідуальних дач та колективних дач. Залишається відкритим і питання щодо такого виду цільового використання рекреаційних земель, передбаченого підрозділом 07.01 – для будівництва та обслуговування об'єктів рекреаційного призначення. Якщо приймати до уваги те, що підрозділами 07.03 і 07.04 передбачені самостійні види цільового призначення рекреаційних земель, пов'язані з індивідуальним та колективним дачним будівництвом, то напрошується висновок, що індивідуальні та колективні дачі не відносяться до об'єктів

рекреаційного призначення. Тоді взагалі залишається відкритим питання про те, які об'єкти вважаються об'єктами рекреаційного призначення?

Окремої уваги потребують деякі положення Державних будівельних норм України «Планування і забудова територій» ДБН Б.2.2-12:2018 [15], затверджених наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23 квітня 2018 р. № 100, які визначають будинок дачний як житловий будинок садибного типу для використання протягом року для відпочинку, тимчасового перебування або постійного проживання (п. 3.10). Отже, розміщення дачного будинку можливе лише на земельній ділянці рекреаційного призначення. Зведення ж на цій земельній ділянці житлового будинку буде порушувати її правовий режим у вигляді нецільового використання дачної ділянки. Житлові будинки (багатоквартирні, індивідуальні та зблоковані) мають розміщуватися лише в межах житлової забудови у відповідності до вимог ст. 38 Земельного кодексу України.

Отже, з одного боку, будівництво на дачній земельній ділянці, отриманій у користування або в приватну власність дачного будинку, буде повністю відповідати цільовому призначенню цієї ділянки, яке розглядається Законом України «Про землекористування» [16] як допустимі напрями її використання відповідно до встановлених законом вимог щодо використання земель відповідної категорії та визначеного виду цільового призначення. З іншого боку, якщо громадянин-забудовник планує в майбутньому згідно із законодавством перевести дачний будинок для житлового фонду, він має дотримуватися при забудові усіх вимог, які стосуються будівництва житлового будинку. Але житловий будинок повинен будуватися на землях житлової забудови, а не в межах земель рекреаційного призначення. Додаткового опрацювання потребують і положення, що стосуються рекреаційного житла, яке визначається ДБН Б.2.2-12:2018 як різновид розміщення туристів та відпочиваючих, представлений виключно приватними житловими будинками, призначеними для постійного проживання власників житла спільно з тимчасовим розміщенням обмеженої кількості відпочиваючих (менше 30 осіб) та які розміщені за межами озелених територій загального користування. Питання щодо правового режиму земельних ділянок, в межах яких має розташовуватися таке житло, залишається відкритим.

Висновки. Якщо виходити з того, що до складу земель рекреаційного призначення, поміж іншого, належать і земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації», то виникає питання, що являють собою інші об'єкти стаціонарної рекреації? Очевидно, що на земельних ділянках рекреаційного призначення можуть споруджуватися як дачні будинки

(індивідуальні та кооперативні), так і інші об'єкти нерухомості, які за своїм характером відносяться до об'єктів стаціонарної рекреації. Вистається, що ст. 51 ЗК України містить невичерпний перелік таких об'єктів. Йдеться, зокрема, про будинки відпочинку, пансіонати, яхт-клуби, будинки рибалок і мисливців та ін. У всякому випадку зведення об'єкта нерухомості або тимчасової споруди, які не відносяться до об'єктів стаціонарної рекреації, має кваліфікуватися як використання земельної ділянки рекреаційного призначення за нецільовим призначенням. Тут матиме місце самочинне будівництво з усіма передбаченими законом негативними наслідками.

Підлягає уточненню і питання, яке стосується порівняльного аналізу словосполучень «об'єкти рекреаційного призначення», для будівництва і обслуговування яких згідно з підрозділом 07.01 Класифікації видів цільового призначення земель надаються рекреаційні земельні ділянки, та «об'єкти стаціонарної рекреації», що споруджуються на земельних ділянках рекреаційного призначення відповідно до ст. 51 ЗК України. Чи можна вважати синонімами об'єкти стаціонарної рекреації та об'єкти рекреаційного призначення? Об'єднує їх те, що вони розміщуються на земельних ділянках рекреаційного призначення, які надаються для їх будівництва та обслуговування. Оскільки йдеться

про забудову відповідних рекреаційних земельних ділянок, то залишається незрозумілим, які особливості такої забудови земельних ділянок рекреаційного призначення. Безсумнівним є те, що землі рекреаційного призначення мають задовольняти потреби населення у відпочинку, зайнятті туризмом та проведенні спортивних заходів, оскільки вони володіють природними рекреаційними ресурсами, основу яких складають фактори та властивості складових природного середовища (передовсім земель), що дозволяють виконувати цим землям відповідні функції. Водночас Класифікацією видів цільового призначення цих земель передбачена їх обов'язкова забудова об'єктами рекреаційного призначення, об'єктами фізичної культури і спорту та дачними будинками. Це означає, що правовий режим земель рекреаційного призначення визначається не тільки земельним, а і містобудівним законодавством. Саме остання обставина і свідчить про специфіку правового режиму даних земель.

Наявні сьогодні деякі суперечності між землепорядною та містобудівною документацією значною мірою усунені Законом України від 17 червня 2020 р. № 711-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», який вступає в силу 24 липня 2021 року. Проте деякі з них потребують окремої уваги законодавця.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. Київ, 2005. 445 с.
2. Бобкова А.Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности. Донецк : Юго-Восток, 2000. 308 с.
3. Каракаш І.І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : моногр. Одеса : Юрид. л-ра, 2017. 432 с.
4. Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2016. 429 с.
5. Колодій П., Дума Ю., Кок З. Визначення, склад і використання земель рекреаційного призначення в Україні. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. 2015. № 22(1). С. 206–211.
6. Лісова Т.В. Землі рекреаційного призначення та їх використання. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28-29 берез. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 69–71.
7. Малишева Н.Р., Єрофєєв М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків : Право, 2017. 416 с.
8. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України, 5-те вид., змін. і доп. Київ : Алерта, 2013. 544 с.
9. Полтавець А.М. Розроблення класифікації земель рекреаційного призначення за придатністю та функціональними видами рекреації. *Землеустрій, кадастр і моніторинг землі*. 2013. № 1. С. 123–129.
10. Скляр М.М. Правовий режим земель рекреаційного призначення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ, 2012. 24 с.
11. Шмигова О.М. Правове регулювання рекреаційного природокористування в Україні та інших державах : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.
12. Шульга М.В. Науково-теоретичний аналіз правових режимів категорій земель, окрім земель сільськогосподарського призначення. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитонова, І.І. Каракаш. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 106–132.
13. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
14. Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель: наказ Держкомзему від 23.07.2010 р. № 548. *Офіційний вісник України*. 2010. № 85. Ст. 3006.
15. Державні будівельні норми України. Планування і забудова територій Б.2.2-12:2018. URL : http://dipromisto.gov.ua/files/NMD/DBN_B.2.2-12_2018.pdf (дата звернення: 29.12.2020).
16. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282.

Кобецька Н.Р.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0001-9058-7615

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

FEATURES OF TEACHING ENVIRONMENTAL LAW OF UKRAINE: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

У статті представлені науково-методологічні характеристики вивчення екологічного права в Україні. Основну увагу приділено аналізу методів, прийомів та засобів викладацької діяльності (зокрема, з урахуванням двадцятип'ятирічного викладацького досвіду автора) у процесі читання лекцій, проведення семінарських занять та організації самостійної роботи студентів.

Проблемними аспектами вивчення екологічного права в Україні є великий обсяг програмового матеріалу; невелика кількість годин, відведених на дисципліну; значний масив законодавчих актів різної юридичної сили; постійні зміни законодавства, поява нових інститутів; необхідність хоча б мінімального розуміння базових природничих категорій тощо. Суттєвою проблемою для практики викладання екологічного права є відсутність зацікавленості студентів у вивченні цієї галузі.

За роки викладання в автора виробився власний підхід до подання лекційного матеріалу. Основним завданням лекцій є формування еколого-правового світогляду студентів, розуміння ними кінцевої мети еколого-правового регулювання, знання системи, структури, ієрархічної побудови українського екологічного законодавства, його перспективних напрямів розвитку, розуміння не так «букви» як «духу» екологічних законів. Поглиблене вивчення еколого-правових норм в процесі практичних занять передбачає впровадження різноманітних сучасних інтерактивних методів викладання: ділові ігри; мозкові штурми; кейс-завдання; навчальні дискусії; симуляції; розбір конкретних ситуацій. Важливо розуміти складність питання взаємодії екологічних і економічних інтересів суспільства, її конфліктний характер та необхідність забезпечення розумного компромісу між комерційними, господарськими інтересами промислових підприємств і екологічними інтересами окремих людей, їх груп чи суспільства в цілому.

Ключові слова: екологічне право України, викладання, вивчення, методика викладання, лекції, семінарські заняття.

The article gives the academic and methodological features of teaching and learning environmental law in Ukraine. The main focus of attention is on analysis of methods, techniques and means of teaching (considering the author's 25-year work experience as a university professor) used for giving lectures, seminars and supervising students' individual work.

The problems of studying environmental law in Ukraine include: a heavy curriculum; a small number of credits; a vast number of laws of different legal force; constant changes in legislation, emergence of new branches of environmental law; the necessity of at least basic understanding of fundamental environmental categories, etc. A major problem with teaching environmental law is students' lack of interest in studying it.

Throughout the years of teaching environmental law, the author has developed her own approach to delivering lectures. The above-mentioned objective factors do not allow for elaborating on all the environmental laws during lectures. The main objective of lectures is to develop students' legal environmental awareness, their knowledge of the system, structure, and development prospects of Ukrainian environmental legislation, their understanding of the ultimate aim of legal environmental regulation and the "spirit" of the law. In-depth study of environmental law during tutorials can be achieved by using various interactive methods of teaching: business games, brainstorming, "case-tasks", discussions, simulations, analysis of specific situations, etc. It is important to understand the complexity of the interaction between environmental and economic interests in society, its conflict-based nature, and the necessity to reach a sensible compromise between the economic interests of industrial enterprises and the environmental interests of certain individuals, groups or society.

Key words: environmental law in Ukraine, teaching, learning, teaching methodology, lectures, seminars.

Постановка проблеми. Екологічне право України як галузь права і навчальна дисципліна є спадкоємцем відповідної системи норм і знань, започаткованої в СРСР. У 70-их роках минулого століття в юридичних вузах СРСР було введено самостійну навчальну

дисципліну – «Правова охорона природи», яка в кінці 80-их років трансформувалася в «Екологічне право». Сьогодні «Екологічне право України» є складовою частиною навчальної підготовки студентів спеціальності «Право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Профільні кафедри університетів добре усвідомлюють особливе значення колективного пошуку вирішення науково-методичних проблем викладання еколого-правових дисциплін. Саме тому ними неодноразово організовувалися конференції, присвячені напрацюванню єдиних науково-практичних орієнтирів, методичних підходів та концепцій у викладанні екологічного права. Такі конференції відбувалися у 2010 і 2015 роках на базі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого [1, 2], у 2016 році – на базі Національного університету «Одеська юридична академія» [3].

Сьогодні вивчення та викладання Екологічного права в Україні тісно пов'язане з реформуванням всієї політико-правової системи України, системи законодавства, вищої освіти загалом та вищої юридичної освіти, зокрема. Зміст фахової підготовки юриста ускладнюється. Вплив на неї має розширення сфер правового регулювання, формування нових правових форм регулювання, інтеграція і диференціація у розвитку права, міждисциплінарність сучасних правових знань тощо. В останні роки в Україні проходить широке обговорення та викликає гострі дискусії реформування вищої юридичної освіти. У рамках реформи у 2018 році Міністерство освіти і науки України затвердило Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. В системі загальних компетентностей випускників він закріплює «прагнення до збереження навколишнього середовища», однак серед спеціальних (фахових) компетентностей наголошує на здатності «застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів, щонайменше з таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, кримінальне і кримінальне процесуальне право». Тобто обов'язковість набуття компетентностей у сфері екологічного права упущена. Це означає, що питання включення (чи ні) в навчальний план, статусу, обсягу, форми контролю навчальної дисципліни Екологічне право України знову залишається на розсуд конкретних університетів.

Виклад основного матеріалу. Зміст навчальної дисципліни Екологічне право України відображає систему відповідної галузі права і законодавства. Такий великий обсяг законодавчого регулювання, який і далі продовжує змінюватись і вдосконалюватись, створює значні труднощі для студентів у вивченні Екологічного права України. Причому в процесі лекцій детально розтлумачити всі (чи хоча б більшість) екологічних законодавчих актів нема змоги. Основним завданням лекцій є формування еколого-правового світогляду студентів, розуміння ними кінцевої мети еколого-правового регулювання, знання системи, структури, ієрархічної побудови

українського екологічного законодавства, його перспективних напрямів розвитку, розуміння не так «букви» як «духу» екологічних законів. Мета еколого-правової освіти – навчити студента «менеджменту еколого-правових знань», навикам самостійного пошуку, відбору і опанування інформацією [4, с. 13].

В останні роки для України особливої актуальності набуває зміна традиційних підходів до викладання. Процес викладання має бути динамічним, спрямованим на пошук нових, прогресивних, різноманітних методів, технік та засобів, які повинні бути адаптовані до студентів з різними здібностями та направлені на активізацію розумової, творчої діяльності студентів, формування теоретичного мислення та отримання практичних навичок, формування діалогу між викладачем та студентами. «Стратегічною метою реформування й модернізації вищої освіти і науки в Україні є створення ефективного інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах через сприяння прогресивним нововведенням, впровадження найсучасніших технологій і моделей навчання» [5, с. 5].

Ще п'ятдесят років тому Р. Аткинсон та Р. Шіфрін, обгрунтувавши теорію трьох складових людської пам'яті [6], довели, що використання традиційних (пояснювально-ілюстративних) методів навчання малоефективне, оскільки вони переважно орієнтовані на пам'ять, а не на мислення. В українській навчально-педагогічній літературі метод навчання розглядають як спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток професійних та інтелектуальних здібностей студентів як майбутніх спеціалістів [7, с. 9]. Традиційно йдеться про виокремлення пасивних (коли викладач є основною дійовою особою, керує ходом заняття, а студенти виступають у ролі пасивних слухачів) та активних (студенти та викладач взаємодіють один з одним, і студенти тут не пасивні слухачі, а активні учасники процесу навчання) методів навчання. Сьогодні однозначно є необхідність зміни методів викладання в бік максимально широкого впровадження методів активного навчання, оскільки традиційна лекційно-семінарська форма взаємодії між викладачем і студентом є малоефективною.

Використання в процесі викладання екологічного права різних методів навчання, які поєднуються між собою та забезпечують належний кінцевий результат засвоєння знань, повинно здійснюватися з урахуванням різних факторів: особливостей самої навчальної дисципліни; компетентностей, якими повинні володіти майбутні юристи; особливостей студентської аудиторії, її зацікавленості предметом; рівня підготовки студентів тощо. Розглянемо їх детальніше паралельно з ілюстрацією методів і прийомів навчання, що застосовуються у викладацькій діяльності автора.

Ефективність застосування правових інструментів у відносинах охорони довкілля прямо залежить від знання та розуміння суб'єктом правозастосування як базових процесів, що відбуваються в природних системах, так і технічних, організаційних процедур контролю, запобігання негативного впливу на природу та її окремі компоненти, а відтак – орієнтації у змісті та досягненнях наук про природу, економіку, технічних наук тощо. «Без врахування зазначених особливостей не можливе всеосяжне і повноцінне викладання екологічного права» [8, с. 26]. Прийнятною моделлю надання екологічних знань в межах правових освітніх програм є включення в освітню програму для студентів спеціальності Право спеціальних екологічних (не правового характеру) дисциплін як факультативних [9]. Однак для українських правничих шкіл у нинішніх реаліях обмеженої кількості навчальних годин та відсутності зацікавленості студентів у відвідуванні факультативних занять така практика навряд чи може бути використана. Разом із тим потреба в розумінні об'єктивних процесів і відносин, що оформляються правовими нормами, викликає потребу роз'яснювати їх (хоча б в дуже загальному вигляді) на лекціях з Екологічного права України. Із власного досвіду вбачається, що найкраще це робити, демонструючи на лекції короткі відеоролики. Це, наприклад, відеоматеріали щодо суті та взаємодії елементів біорізноманіття (для розуміння необхідності його збереження); функціонування єдиної автоматизованої системи моніторингу довкілля; мандрівок по особливо охоронюваних територіях (наприклад, ролик про біосферний заповідник Асканія Нова на лекції про правовий режим екологічної мережі та територій природно-заповідного фонду України) тощо. Використання теле-, відео-, фото-, аудіо- та інших матеріалів у навчальному процесі (аудіовізуальний метод) підсилює пізнавальну активність студентів, дозволяє досягти максимальної економії часу.

Викладання екологічного права неможливе лише шляхом аналізу і тлумачення формально-юридичних джерел (нормативно-правових актів). Лектор повинен глибоко володіти методологією еколого-правового регулювання, світоглядно-філософськими питаннями взаємодії суспільства з природою. Сучасне екологічне право є виразником уявлень та поглядів про природу, в якому зведені до стандартів правила поведінки і ідеологія дій людей у взаєминах з природою. Така характеристика екологічного права робить його кардинально відмінним від усієї системи сучасного права та зумовлює обґрунтування філософсько-правової ідеології – концепту природи в екологічному праві [10]. Розкриття змісту еколого-правових норм має спиратись на такі базові засади: «безперервність (постійність) включення окремої особи у колективну спільність щодо вирішення екологічних проблем; справедливості щодо

несення відповідальності нинішніх поколінь людей за стан навколишнього природного середовища перед майбутніми поколіннями; життєвість (існування) всіх елементів природи, включаючи гармонійне існування самої людини в природі» [11, с. 8].

Викладання екологічного права відіграє особливу роль у формуванні екологічної культури, свідомості, екологічного стилю мислення. «Екологічні знання та знання еколого-правових норм є елементами екологічної культури як сукупності різноманітних підходів до освоєння природи з точки зору її цінності на духовному (інтелектуальному) і матеріальному (практичному) рівнях, а також елементами екологічного світогляду» [12, с. 26]. Формування в майбутніх правників осмисленого, розумного, гуманного ставлення до природи впливає на формування відповідної практики застосування екологічного законодавства. Відповідна мета досягається як безпосередньо під час проведення занять, так і в організації позанавчальних заходів. У процесі вивчення екологічного права, тлумачення правових норм, аналізу практики їх застосування постійно наголошується на пріоритетності права людини на безпечне довкілля і заходах його забезпечення, розумінні значення участі громадськості в прийнятті екологічних рішень, сутності і розумінні засад сталого розвитку.

Суттєвою проблемою для практики викладання екологічного права в Україні є невисокий інтерес студентів до вивчення цієї галузі. Це зумовлено низькою екологічною свідомістю і культурою українського суспільства, загалом; недосконалістю екологічного законодавства та відсутністю усталеної судової практики; ігноруванням екологічних інтересів як на рівні державних структур, так і в повсякденному житті. Більшість студентів, починаючи вивчати екологічне право, вже визначилися зі своїм напрямком професійної діяльності на базі вивчених раніше адміністративного, кримінального, цивільного права. Досить часто студенти не бачать практичної потреби в застосуванні еколого-правових знань, сфери їх застосування в юриспруденції. Щоб пробудити цікавість студентів до вивчення відповідної галузі чи окремих її інститутів, часто на початку заняття подається певна проблемна, суперечлива ситуація, яка мала місце в реальності, демонструється короткий відеоролик, в якому представлено порушення еколого-правових норм. Після цього студентам ставиться набір питань, спрямованих, насамперед, на виявлення нормативного регулювання цих відносин, акцентується, що всі ці механізми будуть предметом аналізу впродовж заняття. Особливу роль відіграє вступна лекція, що покликана ознайомити студентів з предметом, дати цілісне уявлення про нього, зорієнтувати в системі та змісті. Саме на першому занятті потрібно зацікавити студента, обґрунтувати важливість засвоєння еколого-правових знань та показати можливі варіанти їх практичного застосування.

Знання з екологічного права в сучасних умовах мають носити характер практичної юриспруденції, а не просто інформативної, до того ж витратної за часом. Першочерговим завданням юридичної освіти загалом є скерованість на набуття навиків практичної діяльності за фахом. Аналізуючи методику викладання екологічного права в американських університетах, Г. Робертсон прийшов до висновку, що студентам слід забезпечити можливість вивчати екологічне право на основі вирішення еколого-правових проблем реального типу [13, с. 279]. Для реалізації подібного завдання у світовій юридичній педагогічній практиці ще з кінця минулого століття широко впроваджуються ділові та рольові ігри; так звані мозкові штурми («brain storms»); кейс-завдання; навчальні дискусії; симуляції; розбір конкретних ситуацій тощо [14, с. 256]. Для української вищої школи такі форми проведення занять є порівняно новими та почали активно впроваджуватись в останні десятиріччя.

Поширеним у викладацькій роботі автора є використання кейс-завдань. Аналіз конкретних ситуацій, їх обговорення, ознайомлення з різними підходами до вирішення проблеми, пошук необхідної інформації – усе ці види робіт допомагають сформулювати важливі для практичної вміння й навички: комплексного підходу до аналізу й оцінки фактів, логічного та причинно-наслідкового стилю мислення, правильного прийняття рішення. До кожної теми, яка виноситься на обговорення на занятті, в методичному посібнику подається детальний перелік питань, які треба засвоїти, термінологічні завдання, тестові запитання для експрес-контролю знань, а також різного характеру практичні завдання. Це, наприклад, може бути завдання, яке передбачає підготовку юридичного документу: запити про надання екологічної інформації, заяви на одержання дозволу на водокористування, проекту договору про оренду водного об'єкта, скарги на рішення державного органу, позовної заяви про захист порушених екологічних прав. Набуття практичних навиків роботи із правовими документами відбувається поетапно. На першому етапі студенти знайомляться і вивчають окремі судові рішення, зразки оформлення заяв, акти перевірок екологічних інспекцій тощо. Пізніше вони виконують завдання щодо самостійного складання тих чи інших правових документів на основі заданої фабули.

Іншим різновидом практичних завдань є опис реальної ситуації, пов'язаної, наприклад, із порушенням еколого-правових вимог із метою її юридичної кваліфікації. Оскільки вивчення дисципліни «Екологічне право України» базується на знаннях студентами цивільного, адміністративного, кримінального права та відповідних судових процесів, це дає можливість використовувати широкий спектр практичних ситуацій, пов'язаних із правом власності на природні ресурси, правом природокористування,

юридичною відповідальністю за екологічні правопорушення, реалізацією компетенції органами виконавчої влади тощо. Задачі, які пропонуються студентам, формулюються по-різному. В одних – деталізовано визначено всі обставини, вихідні положення. Вони вимагають чіткої кваліфікації дій та вибору конкретної правової норми-санкції. Інші містять загальний опис ситуації та передбачають можливість різних варіантів її вирішення.

Ще одна особливість екологічного права, що визначає особливості методики викладання відповідних курсів, – це його «мультицентричний та плюралістичний характер», який породжує досвід викладання екологічного права та набуття практичних навичок із використанням рольових імітаційних ігор [15]. Так, аналіз практичних ситуацій передбачає залучення студентів до різних ролей: представник неурядової громадської організації, державний інспектор, адвокат підприємства. Для активізації уваги студентів часто проблемна ситуація вирішується методом «мозкового штурму». Фабулами є конкретні судові рішення по аналогічних справах, в яких суди підійшли до їх вирішення по-різному. На жаль, в Україні поширена суперечливість судової практики під час вирішення еколого-правових спорів, проблемами у визначенні судової юрисдикції тощо. Студентам пропонується ознайомитись із такими суперечливими рішеннями та провести їх аналіз. Після цього студентам ставляться запитання та відбувається їх залучення до активного обговорення; пропонується висловити свої аргументи та контраргументи на користь тої чи іншої позиції суду. Як правило, представлені аргументи фіксуються на дошці, аналізуються та, в кінцевому рахунку, обираються найбільш обґрунтовані. Такий підхід дає змогу підвищити розумову активність, знайти плідні ідеї, конструктивні рішення, розв'язання складних проблем або нестандартних ситуацій.

Слід також пам'ятати про складні питання взаємодії екологічних і економічних інтересів суспільства, її конфліктний характер [16] та необхідність забезпечення розумного компромісу між комерційними, господарськими інтересами промислових підприємств і екологічними інтересами окремих людей, їх груп чи суспільства в цілому. Окремі громадяни, виступаючи суб'єктами різного характеру екологічних відносин, втілюють в них не лише власне екологічні, природоохоронні інтереси, а й економічні, природноресурсові, соціальні та інші інтереси. Саме тому ряд пропонованих практичних завдань побудовані на конфлікті інтересів. Наприклад, припинення роботи підприємства, яке працює з порушенням природоохоронних вимог, приведе до звільнення працівників і втрати ними трудових і соціальних гарантій, а фактично позбавить джерел існування. У таких задачах студентам ставиться питання: як узгодити відповідні інтереси? які процедури врегулювання конфлікту, який виник, найефективніше застосувати?

Вирішуючи практичні завдання, студенти часто обирають найбільш очевидний спосіб захисту, який «лежить на поверхні». Але він може виявитися неефективним та не приведе до припинення порушень прав. Досвідчений викладач повинен наголошувати на необхідності з'ясування кінцевої мети, досягти якої слід у відповідній ситуації. А далі, виходячи з неї, і треба обирати спосіб захисту та формулювати конкретні позовні вимоги.

У своїй викладацькій практиці сьогодні мною зовсім не використовується традиційна форма усного теоретичного опитування студентів, коли вони відтворюють зміст норм, науковий їх аналіз, представлений у підручниках. Однак, безумовно, розв'язання практичних ситуацій неможливе без знання і розуміння теоретичних положень, уміння оперувати основними дефініціями, орієнтації в системі правових норм. Тому аналіз ситуаційних завдань завжди супроводжується опитуванням теоретичних, нормативних положень. Однак питання, що ставляться, прив'язані до конкретного випадку. Наприклад, студенту пропонується не просто описати порядок набуття статусу громадського інспектора з охорони довкілля, а детально розтлумачити пересічному громадянину-клієнту, які документи

йому слід зібрати, куди конкретно звернутися, які додаткові умови виконати для цього. Задіюючи метод інтерв'ювання, студентам пропонується провести бесіду з клієнтом, який звернувся до них як адвокатів із проблемою порушення, на його думку, сусіднім підприємством нормативів викидів забруднюючих речовин.

Висновки. Застосування відповідних методів та технологій навчання забезпечує реальний зв'язок з юридичною практикою, можливість організації проблемного викладання, підвищення рівня зацікавленості, стимулювання активності студентів, розвиток аналітичних здібностей майбутніх юристів, взаємне збагачення і поєднання теорії та практики. Безумовно, що представленим дослідженням не вичерпується аналіз особливостей вивчення та методики викладання екологічного права у практиці українських університетів. На завершення хочеться підкреслити, що впровадження інноваційних методик та постійне вдосконалення викладання такої складної навчальної дисципліни, як «Екологічне право України», вимагає високої фахової підготовки викладачів, постійного самовдосконалення і навчання, підвищення свого наукового та методичного рівня знань.

Список використаних джерел:

1. Республіканська науково-практична конференція «Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін» (25-26 листопада 2010 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. 256 с.
2. Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 4 грудня 2015 р.) / за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2015. 344 с.
3. Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 р.) / за ред. І.І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2016. 260 с.
4. Балюк Г.І. З досвіду викладання еколого-правових дисциплін на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* / за ред. І.І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2016. С. 12–15.
5. Артикуца Н.В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. *Інноваційні технології у вищій юридичній освіті*: Матеріали доповідей Міжнародної науково-методичної конференції / відпов. ред. Н.В. Артикуца. Київ : Стило, 2005. С. 3–25.
6. Atkinson R., Shiffrin R. Human memory: a proposed system and its control processes. *The psychology of learning and motivation* / K. Spence, J. Spence (eds). New York: Academic Press, 1968. Vol. 2. P. 89–195.
7. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
8. Каракаш І.І. Щодо викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* / за ред. І.І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2016. С. 25–27.
9. López-Jurado F. B., Ruiz de Apodaca A. M., Pons J. J., & Puig i Baguer J. Teaching/learning the environment within environmental law studies. *International Technology, Education and Development Conference* (Valencia, 7-9 May 2007). URL : <http://hdl.handle.net/10171/13438> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Лю Хунянь. Концепт и взгляды на природу в экологическом праве. *Государство и право*. 2010. № 3. С. 90–99.
11. Краснова М.В. Методологічні засади сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 92. С. 5–9.
12. Позняк Е.В. Теоретико-правові засади екологічної культури в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 92. С. 24–28.
13. Robertson H. G. Methods of Teaching Environmental Law: Some Thoughts on Providing Access to the Environmental Law System. *Columbia Journal of Environmental Law*. 1998. Vol. 23. P. 237–279.

14. Le Brun M., Johnstone R. *The Quiet (R)evolution: Improving Student Learning in Law*. Sydney : The Law Book Company, 1994. 412 p.
15. Coplan K. S. Teaching Substantive Environmental Law and Practice Skills Through Interest Group Role-Playing. *Vermont Journal of Environmental Law*. 2016. Vol. 18. P. 194–221. URL : <http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/1050/> (дата звернення: 10.11.2020).
16. Yaremak Z. Environmental Conflict as a Socio-Legal Phenomenon. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2018. Vol. 5(2). P. 190–197.

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.5>

Мироненко І.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID: 0000-0003-2853-2597

**ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВЗАЄМНОЇ ПОВАГИ ТА СПІВПРАЦІ ВЛАСНИКІВ
ТА КОРИСТУВАЧІВ СУСІДНІХ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК
ЯК ПРИНЦИП ПРАВА СУСІДСТВА (ДОБРОСУСІДСТВА)**

**OBLIGATION OF MUTUAL RESPECT AND COOPERATION OF OWNERS
AND USERS OF NEIGHBORING LAND PLOTS AS A PRINCIPLE
OF NEIGHBORHOOD LAW (GOOD NEIGHBORLINESS)**

У цій статті розглянуто питання про зміст та практичне застосування положення про обов'язковість дотримання взаємної поваги і забезпечення співпраці власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок як принципу права сусідства (добросусідства).

Зміст обов'язковості взаємної поваги сусідів полягає в необхідності враховувати під час здійснення землекористування настання можливих негативних наслідків для сусідніх власників та землекористувачів і запобігати завданню їм необґрунтованих (надмірних) незручностей. Це забезпечує дотримання добросовісності під час здійснення прав на земельну ділянку, тобто розумну поведінку особи зі справедливим урахуванням інтересів сусідніх власників та землекористувачів.

Обов'язок щодо співпраці сусідів виникає за обставин, коли існує об'єктивна необхідність об'єднання зусиль власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок для здійснення землекористування або захисту їх прав і законних інтересів. За загальним правилом, власник або землекористувач земельної ділянки не може безпідставно (без належного обґрунтування) відмовлятися від співпраці із сусідами. В одних випадках необхідність такої співпраці прямо передбачено законодавством (участь в утриманні межових споруд, встановленні (відновленні) спільних меж тощо), а в інших – її здійснення впливає на оцінку добросовісності дій особи під час врегулювання сусідських конфліктів.

Урахування володільцями сусідніх земельних ділянок під час здійснення землекористування взаємних прав і законних інтересів, а також належна їхня співпраця зумовлює набуття сусідським відносинами характеру добросусідських.

Ключові слова: добросусідство, право сусідства, добросовісність землекористування, принципи права сусідства, принципи добросусідства.

This article discusses the content and practical application of the provision on the obligation to respect mutual respect and ensure the cooperation of owners of neighboring land plots as a principle of neighborhood law (good neighborliness).

The content of the obligation of mutual respect of neighbors is the need to take into account the implementation of land use of the possible negative consequences for neighboring owners and prevent them from causing unreasonable inconvenience. This ensures good faith in the exercise of land rights. Land use should be carried out reasonably, taking into account the interests of the owners of neighboring land plots.

The obligation to cooperate with neighbors arises in circumstances where there is an objective need to unite the efforts of owners and land users of neighboring land plots to implement land use or protect their rights and legitimate interests. As a general rule, the owner or land user of a land plot may not unreasonably refuse to cooperate with neighbors. In some cases, the need for such cooperation is directly provided by law (participation in the maintenance of border structures, insertion (restoration) of common borders, etc.), and in others – its implementation affects the assessment of good faith actions in resolving neighborhood conflicts.

Taking into account by the owners of neighboring land plots in the implementation of land use of mutual rights and legitimate interests, as well as their proper cooperation determines the acquisition of neighborly relations in the nature of good neighborly.

Key words: good neighborliness, neighborhood law, good faith land use, principles of neighborhood law, principles of good neighborliness.

Постановка проблеми. Положення глави 17 «Добросусідство» Земельного кодексу України, що спрямовані на регламентацію відносин власників і землекористувачів сусідніх земельних ділянок, у літературі прийнято розглядати як такі, що складають нормативну основу самостійного

правового інституту (інститут правасусідства (добросусідства)).

Визнання «права сусідства» (добросусідства) самостійним правовим інститутом породжує питання про загальні засади, які лежать в його основі. Адже кожний правовий інститут забезпечує самостійну регулятивну дію на відповідне коло суспільних відносин, а одна із його ознак – це юридична єдність (комплексність) його положень, оскільки вони ґрунтуються на певних загальних положеннях та принципах. Зміст правового інституту пронизаний загальними юридичними засадами, які є ідейною основою всіх його норм, визначаючи їх зміст та спрямованість [1, с. 106; 2, с. 57].

У свої попередні публікації автор уже викладав своє бачення системи загальних засад інституту права сусідства (добросусідства), включаючи сюди принципи: непорушності меж земельної ділянки та збереження межових знаків; правомірності здійснення допустимого опосередкованого сусідського впливу; заборони недопустимого впливу на сусідні земельні ділянки; забезпечення врівноважування інтересів (потреб) власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок; обов'язковості дотримання взаємної поваги і забезпечення співпраці власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок [3, с. 163–166]. У межах даної статті буде розглянуто останній із вказаних принципів (засад) інституту права сусідства (добросусідства).

Стан наукового дослідження проблеми.

Питання щодо системи та змісту системи принципів (засад) інституту права сусідства (добросусідства) уже розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (П.Ф. Кулинич, І.Б. Новицького, М.В. Шульги, А.М. Мірошниченка, О.А. Халабуденка, Р.І. Марусенка, Ю.М. Андрєєва, О.О. Порошкової та ін.). Також слід згадати дослідження в цій сфері російських цивілістів дореволюційної доби (К.П. Побєдоносцева, Г.Ф. Шершеневича, В.І. Синайського, В.І. Курдиновського). Однак загалом можна відзначити, що питання дане питання в літературі досліджено недостатньо.

Мета дослідження. Дана стаття має на меті розглянути зміст принципу обов'язковості дотримання взаємної поваги і забезпечення співпраці власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок, а також його значення для практики правового регулювання земельних сусідських відносин (відносин добросусідства).

Виклад основного матеріалу. Одразу слід вказати, що практика правового регулювання досліджуваних відносин у різних державах надає достатньо небагато прикладів, коли б принципи (засади) інституту права сусідства (добросусідства) прямо закріплювалися в національному законодавстві. Як певний виняток із цього правила можна розглядати законодавство Китайської Народної Республіки,

оскільки тут відповідні основні положення закріплює ст. 84 Закону КНР «Про речові права» від 16.03.2007 року, яка має назву «Принципи сусідських відносин» [4].

Однак закріплення загальних засад (принципів) права сусідства (добросусідства) в законодавстві – це скоріше виняток, ніж загальне правило. У більшості випадків, навіть у тих законодавствах, де в нормативних актах (як правило – в цивільних кодексах) є спеціальні відокремлені підрозділи щодо регулювання сусідських відносин, подібних норм-принципів здебільшого немає.

Таким чином, як правило, законодавець, встановлюючи положення щодо регулювання сусідських відносин, не закріплює загальних засад (принципів) такого правового регулювання. За таких умов їх доводиться визначати шляхом дослідження змісту тих наявних правових норм, які загалом і складають відповідний правовий інститут. При цьому слід виходити з того, що основні принципи певного правового утворення повинні бути закладені в нормах, які складають у дане утворення, а якщо ж вони прямо не сформульовані, то їх слід виводити із загального змісту відповідних норм. В останньому випадку у виявленні та формуванні відповідних принципів важливу роль відіграють практика та правова наука [2, с. 57–58]. Адже, як вказує з даного питання В.Д. Сидор, принципи права формуються шляхом безпосереднього закріплення в нормах або виводяться із їх змісту [5, с. 40].

Що ж стосується досліджуваного принципу, то, на відміну від інших основних засад (принципів) права сусідства (добросусідства), положення щодо обов'язковості дотримання взаємної поваги і забезпечення співпраці власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок хоча і не визначені у чинному законодавстві як принцип даного правового інституту, проте безпосередньо впливають із положень ч. 1 та 3 ст. 103 ЗК України.

У даному випадку йдеться про поєднання двох взаємопов'язаних положень, виконання яких у кінцевому підсумку зумовлює набуття відносинами володільців сусідніх об'єктів нерухомого майна характеру добросусідських, що розглядається як мета відповідного регулювання. Адже в літературі добросусідство розглядається як забезпечення «сусідського» миру та гармонія взаємовідносин сусідів [6, с. 38], відсутність спорів або конфліктів [7, с. 10], дружні взаємовідносини сусідів [8, с. 28].

Що стосується практичного змісту положення щодо взаємної поваги сусідів, то йдеться про необхідність враховувати під час здійснення землекористування можливих негативних наслідків такого землекористування для сусідів (власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок) земельної ділянки. Так, ч. 1 ст. 103 ЗК України передбачає, що власники та землекористувачі земельних ділянок

повинні обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, за яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затіннення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо).

Як відзначив І.Б. Новицький, сучасне право передбачає необхідність враховувати під час здійснення свого права чужого інтересу [9, с. 12]. Вважається, що сусідські відносини є особливим випадком обопільного обов'язку враховувати інтереси інших осіб у рамках принципу добросовісності [10, с. 40]. Вказане цілком вкладається в сучасне розуміння добросовісності як правового принципу. Зокрема, як вказує О.О. Кот, добросовісність як принцип здійснення суб'єктивних цивільних прав – це очікувана (передбачувана) за даних умов поведінка особи з розумно необхідною мірою чесності, надійності та врахуванням інтересів інших учасників правовідносин [2, с. 110].

Слід відзначити, що дане положення не завжди позитивно сприймалося у літературі. Так, відомий російський цивіліст Й.О. Покровський свого часу стверджував, що покладення на особу обов'язку під час реалізації свого суб'єктивного діяти ще і «розумно» та брати до уваги чужі інтереси є надмірним, це паралізує можливість будь-якої суспільної діяльності [11, с. 117–119].

Однак практика правового регулювання спростувала подібні уявлення, оскільки відповідні положення безпосередньо отримали своє закріплення в законодавствах ряду країн стосовно регулювання сусідських відносин. Так, ст. 84 Закону КНР «Про речові права» від 16.03.2007 року передбачає, що всі сусіди з нерухомого майна повинні в дусі сприяння виробництву і поліпшенню життя, взаємної допомоги, справедливості і розумності підтримувати правильні взаємини між собою в таких питаннях, як розподіл води, прохід через сусідську територію, користування освітленням та ін. У свою чергу, згідно зі ст. 586 ЦК Республіки Молдова [12], власники сусідніх земельних ділянок та іншого нерухомого майна, що є сусідами, крім передбачених законом прав і обов'язків, несуть обов'язок взаємної поваги. Подібні положення містять ст. 170 ЦК Азербайджанської Республіки, ст. 195 ЦК Туркменистану, ст. 174 ЦК Грузії.

Оскільки всі численні питання, що виникають у відносинах між власниками сусідніх земельних ділянок, врегулювати на законодавчому рівні неможливо, на сусідів, крім передбачених законом прав і обов'язків, покладається також обов'язок взаємної поваги. При цьому слід наголосити, що даний обов'язок стосується не особи сусіда, а його прав та законних інтересів.

На сьогодні прийнято вважати, що вплив на сусіднє володіння, який зачіпає права та законні інтереси

сусідів, є виправданий за умов, якщо його здійснення є необхідним для життєдіяльності відповідної особи, а також якщо існує належна співрозмірність заподіяних сусіду незручностей та отриманої вигоди. Тому здійснюючи ті чи інші дії при реалізації прав на земельну ділянку, власник або землекористувач повинен заздалегідь передбачати їх можливі негативні наслідки для сусідів. Як зазначається в літературі, «... якщо сучасне право не доросло ще до того, щоб вимагати від кожного, щоб він, здійснюючи своє право, перш за все думав про чужий інтерес, то, в усякому разі, воно звертається до нього з настирною пропозицією – при здійсненні свого права не забувати, що він не один на світі» [9, с. 12].

Таким чином, положення про взаємну повагу власників сусідніх об'єктів нерухомого майна – це конкретизація у сфері сусідських відносин загальноправового принципу добросовісності, що означає необхідність врахування під час здійснення своїх прав інтересів інших осіб, включаючи передбачення очевидних негативних для них наслідків своєї діяльності та їх якнайшвидше усунення чи компенсацію. Можна припустити, що саме такий зміст вкладали розробники в положення ч. 1 ст. 103 ЗК України, а тому не випадково, що вказане правило розглядається як одна із принципових засад добросусідства [13, с. 27].

Що стосується співпраці сусідів, то подібне положення прямо закріплене в українському законодавстві: відповідно до ч. 3 ст. 103 ЗК України власники та землекористувачі земельних ділянок зобов'язані співпрацювати під час вчинення дій, спрямованих на забезпечення прав на землю кожного з них та використання цих ділянок із запровадженням і додержанням прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та охорони земель (обмін земельних ділянок, раціональна організація територій, дотримання сівозмін, встановлення і зберігання межових знаків тощо).

Можна вказати декілька випадків, прямо передбачених чинним законодавством, коли співпраця сусідів є необхідною:

1) під час визначення спільних меж. Так, власник земельної ділянки має право вимагати від власника сусідньої земельної ділянки сприяння встановленню твердих меж, а також відновленню межових знаків у випадках, коли вони зникли, перемістились або стали невиразними (ч. 1 ст. 106 ЗК України). При цьому, за загальним правилом, сусідній володілець зобов'язаний брати участь у витратах на встановлення суміжних меж (ч. 2 ст. 106 ЗК України);

2) під час утримання межових споруд. За загальним правилом, власники сусідніх земельних ділянок у рівних частинах несуть витрати на утримання межових споруд у належному стані (ч. 2 ст. 108 ЗК України).

Іноземне законодавство надає ще декілька прикладів обов'язковості співпраці сусідів:

1) надання у встановлених випадках обмеженого використання земельної ділянки. Так, згідно із ч. 1 ст. 391 ЦК Республіки Молдова, власник після письмового або усного повідомлення зобов'язаний дозволити сусіду доступ на свою територію, якщо це необхідно для здійснення і утримання будівель, насаджень або інших робіт на сусідній ділянці. Дещо подібне правило містить ст. 147 Закону Естонії «Про речове право»: якщо зведення або ремонт будови неможливі без спорудження на сусідній нерухомій речі або над нею будівельних конструкцій, або провезення через цю нерухому річ або складування на ній будівельних матеріалів, або проходу чи проїзду через неї, власник сусідньої нерухомої речі повинен дати на це дозвіл в разі крайньої необхідності. Конструкція даних норм є такою, що за своїм змістом вони не вкладаються в сучасне розуміння положень про земельні сервітути, оскільки імперативно встановлюють певні обов'язки відповідного власника [14];

2) надання доступу на своє володіння для пошуку чужої речі. Відповідно до ч. 3 ст. 391 ЦК Республіки Молдова в разі, коли в результаті дії природних сил або форс-мажорних обставин річ проникла або була перенесена на чужу земельну ділянку, власник ділянки зобов'язаний дозволити її пошук і повернення, якщо він сам не приступив до її пошуку або не повернув її (при цьому власник земельної ділянки має право вимагати звільнення ділянки від чужої речі і приведення її в первинний стан). Ст. 177 ЦК Азербайджанської Республіки містить достатньо аналогічне за змістом положення, однак із тим обмеженням, що право доступу надається для того, щоб забрати назад тварин (за винятком диких), які перейшли на чужу територію [15].

У літературі іноді висловлюються міркування, що подібні положення, зокрема вимоги ч. 1 ст. 103 ЗК України щодо співпраці сусідів, є необґрунтованими та такими, що суперечать базисним положенням права власності та права користування землею; подібна співпраця може бути наслідком добровільних домовленостей між власниками та користувачами землі, закон не може примушувати одну особу спільно використовувати її землю з іншою [13, с. 29].

На нашу думку, із вказаним можна погодитися лише частково. Дійсно, власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону, а усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав (ч. 1, 3 ст. 319 ЦК України).

Однак обов'язок власників та володільців сусідніх земельних ділянок співпрацювати між собою слід розглядати в контексті положень ч. 4 ст. 319 ЦК України (власність зобов'язує), а подібна співпраця є необхідною в тих випадках, коли існує об'єктивна необхідність об'єднання зусиль власників сусідньої нерухомості для здійснення прав на нерухоме майно та захисту їх інтересів. Здійснення такої співпраці впливає на оцінку добросовісності дій особи під час урегулювання сусідських конфліктів, зокрема щодо врахування нею інтересів інших осіб.

Висновки. Обов'язковість взаємної поваги та співпраці власників та користувачів сусідніх земельних ділянок як принцип права сусідства (добросусідства) включає в себе два взаємопов'язані положення, виконання яких зумовлює набуття відносинами володільців сусідніх земельних ділянок характеру добросусідських (забезпечується їх безконфліктність і справедливе врахування взаємних потреб та інтересів). Ці положення безпосередньо впливають зі змісту ч. 1 та 3 ст. 103 ЗК України.

Обов'язок взаємної поваги сусідів передбачає необхідність враховувати під час здійснення землекористування можливих негативних його наслідків для сусідніх власників та землекористувачів та запобігати завданню їм необґрунтованих (надмірних) незручностей. Йдеться про забезпечення добросовісності під час здійснення прав на земельну ділянку, тобто розумну поведінку особи зі справедливим урахуванням інтересів інших учасників правовідносин (сусідів).

Що ж стосується обов'язку співпраці сусідів, то його слід розглядати як конкретизацію положень ч. 4 ст. 319 ЦК України (власність зобов'язує). Він виникає за обставин, коли існує об'єктивна необхідність об'єднання зусиль власників сусідніх земельних ділянок для здійснення землекористування та захисту їх прав і законних інтересів. За загальним правилом, власник або землекористувач земельної ділянки не може безпідставно (без належного обґрунтування) відмовлятися від співпраці із сусідами. В одних випадках необхідність такої співпраці прямо передбачено законодавством (участь в утриманні межових споруд, встановленні (відновленні) спільних меж тощо), а в інших – її здійснення впливає на оцінку добросовісності дій особи під час урегулюванні сусідських конфліктів, зокрема щодо врахування нею інтересів інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений: в 10 т. Том 2: Специальные вопросы правоправедения. Москва : Статут, 2010. 471 с.
2. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. правових наук України, Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака. Київ, 2017. 550 с.
3. Мироненко І.В. Принципи інституту права сусідства (добросусідства). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 163–166.
4. О вещных правах : Закон КНР от 16 марта 2007 года. URL : http://chinalawinfo.ru/civil_law/law_real_right/ (дата звернення: 19.02.2019).

5. Сидор В.Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 312 с.
6. Андреев Ю.Н. Соседские отношения в гражданском праве России: теория и практика. Москва : Норма; ИНФРА-М, 2016. 206 с.
7. Виниченко Ю.В. Исторические начала соседского права в России: монография. Иркутск: Ин-т законод. и прав. информации им. М.М. Сперанского, 2012. 84 с.
8. Заєць О.І. Онтологічні та еколого-правові аспекти добросусідства за земельним законодавством України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 28–31.
9. Новицкий И.Б. Право соседства. Рамки и значение проблемы. *Право и жизнь*. 1924. Книга 5/6. С. 3–12.
10. Шевцов С.Г. Усмотрение в соседском праве. *Нотариус*. 2012. № 4. С. 40–41.
11. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут, 1998. 353 с.
12. Гражданський кодекс Республіки Молдова : Закон от 06.06.2002 года № 1107-XV. URL : <http://lex.justice.md/ru/325085/> (дата звернення: 25.05.2019).
13. Кулинич П.Ф. Право добросусідства за земельним законодавством України. *Земельне право України*. 2006. № 1. С. 25–33.
14. О вещном праве : Закон Эстонии от 09.06.1993 года. URL : http://estonia.news-city.info/docs/sistemsf/dok_ierki/index.htm (дата звернення: 17.02.2019).
15. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 28.12.1999 года № 779-IQ. URL : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420111#sub_id=1780000 (дата звернення: 17.02.2019).

Новокщонов Д.В.,

здобувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-0983-7141

ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

LAND FORESTRY AS A COMPLEX OBJECT OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу особливостей правового режиму сталого використання земель лісогосподарського призначення як комплексного об'єкта правового регулювання в земельному праві. Аргументується, що основними причинами виникнення проблем, що перешкоджають сталому використанню земель лісогосподарського призначення, виступають: недосконалість фінансово-економічного механізму розвитку лісового господарства та податкової бази, яка не враховує довгостроковості у вироцунванні лісу; відсутність економічного механізму стимулювання запровадження природозберігаючих технологій або їх елементів; значний обсяг незаконних рубок, недосконалий перерозподіл земель лісового фонду; зростання техногенного навантаження на лісові екосистеми тощо. Обґрунтовано, що одним із пріоритетів сучасної державної земельної та екологічної політики України має стати стале земле- та лісокористування, які є взаємопов'язаними явищами. З'ясовано, що в Україні збереженню кількісного та якісного стану земель лісогосподарського призначення слугує інститут відшкодування втрат лісогосподарського виробництва. Презюмується, що основними складовими частинами механізму сталого використання земель лісогосподарського призначення виступають: правова регламентація суспільних відносин у сфері сталого користування земельними лісовими ділянками, закріплення принципу сталого землекористування у Земельному кодексі України; запровадження заборони на зміну цільового призначення земель лісогосподарського призначення, наприклад, на тридцять років із метою відновлення лісових ресурсів України; посилення юридичної відповідальності за незаконну вирубку, підпал лісів та інші дії, що можуть спричинити знищення лісового фонду України та нанести шкоду відповідним земельним ділянкам. Методологія дослідження базується на принципах та інструментах загальнонаукового діалектичного наукового методу. Для ґрунтованого розкриття теми статті використано також формально-логічний і формально-юридичний методи наукового пізнання.

Ключові слова: *землі лісогосподарського призначення, ліси, охорона земель, сталий розвиток, стале землекористування.*

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the peculiarities of the legal regime of sustainable use of forest lands as a complex object of legal regulation in land law. It is argued that the main causes of problems that hinder the sustainable use of forest lands are: imperfection of the financial and economic mechanism of forestry development and the tax base, which does not take into account the long-term nature of forestry; lack of economic mechanism to stimulate the introduction of environmental technologies or their elements; a significant amount of illegal logging, imperfect redistribution of forest lands; increasing man-caused load on forest ecosystems, etc. It is substantiated that one of the priorities of the modern state land and environmental policy of Ukraine should be sustainable land and forest use, which are interrelated phenomena. It was found out that in Ukraine the institution of compensation for losses of forestry production serves to preserve the quantitative and qualitative condition of forestry lands. It is presumed that the main components of the mechanism of sustainable use of forest lands are: legal regulation of public relations in the field of sustainable use of forest lands, enshrining the principle of sustainable land use in the Land Code of Ukraine; introduction of a ban on changing the purpose of forestry lands, for example, for thirty years in order to restore Ukraine's forest resources; strengthening legal liability for illegal logging, burning of forests and other actions that may lead to the destruction of the forest fund of Ukraine and damage the relevant land plots. The research methodology is based on the principles and tools of the general scientific dialectical scientific method. Formal disclosure of the topic of the article is also used formal-logical and formal-legal methods of scientific knowledge.

Key words: *forestry lands, forests, land protection, sustainable development, sustainable land use.*

Актуальність дослідження. Розробка та впровадження ринкових механізмів управління земельними ресурсами в Україні може бути основною рушійною силою для забезпечення сталого управління лісами, однак без необхідних захисних механізмів вони можуть також стати причиною виснаження лісових

ресурсів. Сьогодні основними причинами виникнення проблем, що перешкоджають сталому використанню земель лісогосподарського призначення, виступають: недосконалість фінансово-економічного механізму розвитку лісового господарства та податкової бази, яка не враховує довгостроковості

у вирощуванні лісу; відсутність економічного механізму стимулювання запровадження природозберігаючих технологій або їх елементів; значний обсяг незаконних рубок, недосконалий перерозподіл земель лісового фонду; зростання техногенного навантаження на лісові екосистеми.

Крім того, зарубіжний досвід засвідчив неефективність функціонування ринку лісоматеріалів, високий рівень корупції в лісовому секторі економіки, високі ризики і витрати бізнесу на їх покриття та інші фактори, які призводять до підвищення витрат господарюючих суб'єктів [1, с. 16]. Слід зазначити, що міжнародне співробітництво у сфері регулювання охорони та використання лісів здійснюється під егідою цілої низки організацій: Форуму ООН з лісів, Комісії ООН зі сталого розвитку, Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, Всесвітнього лісового конгресу та ін. Діяльність цих організацій, в першу чергу, стосується екологічного аспекту. Детальний аналіз досвіду зарубіжних країн показує відмінності державного підходу в галузі управління лісовими ресурсами. Економічна вигода від використання лісу не ставиться на перше місце. Екологічні тенденції в даній сфері розвиваються з кожним роком все більше й більше і характеризуються впровадженням таких заходів, як: посадка нових дерев, обмеження використання лісових ресурсів, імпорт деревини з інших країн [2]. Міжнародні принципи сталого управління та використання земель лісогосподарського призначення мають бути прямо закріплені в чинному земельному законодавстві України, а тому потребують більш детального дослідження.

Постановка проблеми. Площі українських лісів, які прозростають на землях лісогосподарського призначення, щороку зменшуються. Сумарне скорочення загальної площі лісів виступає наслідком загрозливих тенденцій, які зачіпають різні типи лісів і регіони держави. У більшості областей спостерігається стабільне скорочення площі природних лісів, в тому числі корінних і вторинних. Особливе занепокоєння викликає втрата корінних лісів, які є незамінною базою для підтримки біорізноманіття. Ліси України, будучи її національним багатством, поміж іншого, виконують функції по відновленню земель та наданню таких екосистемних послуг, як скорочення ерозії земель і їх захист від повеней [3, с. 16]. Особливо небезпечним явищем для суспільства сьогодні є вирубка лісів у Карпатському регіоні. Саме вона спричиняє знищення біорізноманіття, зміну клімату, негативно впливає на стан охорони земельних ресурсів, зокрема, може спричинити необхідність переведення земель лісогосподарського призначення до інших категорій.

Стан наукового дослідження проблеми. Окремі питання правового режиму земель лісогосподарського призначення досліджені у працях таких вчених у галузі земельного, екологічного й природоресурсного права,

як: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, Т.Г. Ковальчук, Д.В. Ковальський, М.І. Краснов, М.В. Краснова, Т.В. Лісова, Н. Р. Малишева, В.Л. Мунтян, О.О. Савчук, В.В. Петров, О.П. Чопик, С.В. Шарапова, Ю.С. Шемпученко, М.В. Шульга, В.П. Яніцький та ін. Однак комплексного аналізу особливостей правового режиму лісових земель як елемента правовідносин у сфері сталого розвитку до цього часу не проводилося.

Мета статті – здійснення комплексного наукового аналізу особливостей правового режиму земель лісогосподарського призначення як елемента системи сталого використання природних ресурсів в Україні та об'єкта земельних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Проектом Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України на період до 2022 року [4] передбачалося збільшення лісистості території шляхом розширення робіт з лісорозведення, в тому числі за рахунок земель запасу та самозалісених земель, нарощування ресурсного й екологічного потенціалу лісів. Її завданням було визначено посилення стійкості лісових екосистем до негативних факторів навколишнього природного середовища, зростаючого антропогенного навантаження, зміни клімату; охорона лісів від самовільних рубок та інших лісoporушень. На жаль, цей нормативно-правовий акт так і не було прийнято, що негативно позначається на стані вирішення вказаних проблем.

Слід зазначити, що Лісовий кодекс України (ст. 1) [5] вважає лісом сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники із відповідними ґрунтами, тваринами, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище. Отже, серед природних компонентів у складі лісів домінуюче місце і вирішальну роль відіграє земля. Саме вона виступає засобом виробництва для потреб лісового господарства. Серед земель лісогосподарського призначення закон розрізняє лісові, тобто вкриті лісовою рослинністю, та не вкриті такою рослинністю, а також нелісові землі, зайняті спорудами різного характеру, сільськогосподарськими угіддями, болотами, водоймами та ін.

Одним із пріоритетів сучасної державної земельної та екологічної політики України має стати стале земле- та лісокористування, які є взаємопов'язаними явищами. Використання земель лісогосподарського призначення та прозростаючих на них лісів як відносно самостійних природних ресурсів єдиної екосистеми нерозривно пов'язано між собою. Незважаючи на те, що земельні та лісові відносини регулюються нормами різних кодексів (Лісового [4] та Земельного [6]), ці нормативні акти містять спеціальні правові приписи, які стосуються як земельних, так і лісових відносин. Зокрема, Земельний кодекс

Українки (ст. 3) передбачає, що земельні відносини, які виникають під час використання лісів, регулюються цим Кодексом, нормативно-правовими актами про ліси, якщо вони не суперечать цьому кодексу. Водночас Лісовим кодексом України (ст. 3) встановлено, що земельні відносини в частині, не врегульованій цим Кодексом, регулюються відповідним (тобто земельним) законодавством України.

Об'єднуючим фактором правової регламентації земельних і лісових відносин виступає те, що в обох випадках законодавець орієнтує на забезпечення сталого землекористування. У сучасних умовах таке правове явище як стаке користування земельними лісовими ділянками потребує всебічного правового аналізу та окремого дослідження. Як юридична категорія «стаке землекористування» у чинному законодавстві трактується як використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій (ст. 1 Закону України «Про землеустрій» [7]).

Земельна лісова ділянка як правова категорія визначається як земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства (ст. 1 Лісового кодексу України). Практика сталого використання земельних і лісових ресурсів в Україні вже має правові передумови і наразі лише формується. Така практика має спиратися, передусім, на міжнародний правовий досвід, зокрема відповідні принципи.

Слід зауважити, що існує ціла низка міжнародних документів і стандартів, які впливають на методи сталого управління лісами та земельними ресурсами. Деякі з них присвячені екологічному виміру управління лісами, як, наприклад, три прийняті в Ріо-де-Жанейро конвенції: Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Конвенція ООН про біологічне різноманіття і Конвенція ООН по боротьбі з опустелюванням. Інші міжнародні акти стосуються міжнародних прав людини, зокрема права на достатнє харчування. Третя група міжнародно-правових документів безпосередньо зачіпає управління лісами. Серед них виокремлюються Принципи ООН щодо лісів 1992 року і Добровільні керівні принципи відповідального регулювання питань володіння і користування земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки. Так, відповідно до положень останнього документу держави повинні прагнути забезпечувати відповідальне регулювання питань володіння і користування, так як земельні, рибні та лісові ресурси мають центральне значення для реалізації прав людини, продовольчої безпеки, ліквідації бідності, підтримки стійких

джерел засобів існування, соціальної стабільності, забезпечення житлом, розвитку сільських територій і соціально-економічного розвитку. Всім сторонам слід визнавати, що жодна форма володіння і користування, включаючи приватну власність, не носить абсолютного характеру. Всі права володіння і користування обмежені правами інших осіб і необхідними в суспільних цілях заходами, що здійснюються державою. Такі заходи слід визначати законодавчим шляхом, виключно на загальносуспільне благо, включаючи питання щодо охорони навколишнього середовища та згідно із зобов'язаннями держави у сфері прав людини. Відомо, що права володіння та користування супроводжуються відповідними юридичними обов'язками. Всі суб'єкти землекористування зобов'язані поважати інтереси довгострокової охорони та сталого використання земельних, рибних і лісових ресурсів [8, с. 6]. Відповідно до ч. 1 ст. 183 Земельного кодексу України основним завданням землеустрою, поміж іншого, виступає реалізація політики держави щодо науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування з усуненням недоліків у розташуванні земель, створення екологічно сталих ландшафтів і агросистем. Виконання цього завдання стане можливим за наявності дієвого правового механізму реалізації земельної політики стосовно сталого землекористування в тому числі землями лісогосподарського призначення.

У більшості країн світу втрати площ лісових угідь зумовлені їх перетворенням, тобто переведенням в інші категорії земель, головним чином під розміщення населених пунктів і об'єктів інфраструктури. У Канаді, наприклад, основними причинами зменшення площі земель, зайнятих лісами, виступають переведення їх до таких категорій, які пов'язані з використанням для сільського господарства, а також видобутку нафти і газу. Порівняльні дані на міжнародному рівні поки що відсутні. Однак у більшості випадків ці втрати більш ніж компенсуються збільшенням площі лісів в інших місцях. Розширення площі лісів може бути викликано залісненням (спеціальним перетворенням нелісових угідь в ліси, зокрема шляхом закладки нових лісонасаджень) або природним розширенням площі лісів у результаті освоєння ними нелісових земель. Практика засвідчує, що в багатьох країнах природний процес розширення площі земель, зайнятих лісами, виступає більш важливим фактором зареєстрованого збільшення площі лісів, ніж заліснення.

Зазвичай природний процес розширення площі таких земель починається після того, як землі в сільських районах, як правило сільськогосподарського призначення, перестають використовуватися з метою ведення сільського господарства, і їх починають освоювати лісові формації. З іншого боку, роботи з лісонасадження зазвичай регламентуються

програмними документами і проводяться державними лісовими організаціями або за участі державного фінансування з метою досягнення поставлених цілей державної політики сталого розвитку. Йдеться, наприклад, про збільшення виробництва деревини або лісового покриву. До країн, де активно реалізується політика по закладці лісонасаджень, відносяться Хорватія, Ірландія, Іспанія та Сполучене Королівство, хоча в останньому випадку акцент в політиці за останні роки істотно змінився.

В Україні збереженню кількісного та якісного стану земель лісогосподарського призначення слугує інститут відшкодування втрат лісогосподарського виробництва. Правові засади відшкодування таких втрат, тобто втрат земель лісогосподарського призначення, були детально досліджені на доктринальному рівні Н.О. Мельник [9]. Згідно із приписами глави 36 ЗК України втрати лісогосподарського виробництва включають втрати лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якісного стану цих земель. Отже, об'єктом суспільних земельних правовідносин, які формуються у зв'язку з відшкодуванням названих втрат, виступають лісові землі та чагарники як складники земель лісогосподарського призначення. Зі змісту ст. 207 ЗК України випливає, що відшкодуванню підлягають не тільки втрати лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із лісогосподарським виробництвом, а й втрати внаслідок використання для будівництва, розміщення і експлуатації об'єктів нафто-газо-видобування та облаштування родовищ. У даному випадку йдеться про кількісні параметри, які мають забезпечувати збереження площі земель лісогосподарського призначення. Окрім того, відшкодуванню підлягають також втрати, що були завдані обмеженням прав власників землі та землекористувачів, в т.ч. орендарів, чи погіршенням якості угідь унаслідок негативного впливу, що був спричинений діяльністю громадян, юридичних осіб, держави або органів місцевого самоврядування, а також у зв'язку з виключенням лісових земель та чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних й інших захисних зон. Як бачимо, законодавець намагається забезпечити збереження і якісного стану земель лісогосподарського призначення, тим самим орієнтуючи на стале використання даних земель. На жаль, механізм відшкодування втрат земель лісогосподарського призначення, як підкреслює Н.О. Мельник [9],

потребує вдосконалення, оскільки його реалізація іноді виявляється ускладненою.

Слід також зазначити, що в ряді випадків може виникати проблема, зумовлена вимірами або співставністю в часі, особливо у великих за площею країнах, де сформувалась значна площа природних лісів, які займають землі лісогосподарського призначення. Заслугує на увагу той факт, що ці тенденції стосовно площі земель та лісів викликані дією процесів, на які сам лісовий сектор робить досить незначний вплив. Йдеться, зокрема, про такі фактори, як розвиток сільських районів, населених пунктів міського типу, транспорту й сільського господарства. Як наслідок, природний процес розширення площі лісів в цьому випадку малоймовірний. Важливу роль можуть також відігравати і конкретні програмні документи. Так, наприклад, у багатьох країнах Європейського Союзу виплати відповідно із сільськогосподарською політикою ЄС здійснюються за умови, що землі підтримуються у стані, придатному для сільськогосподарських цілей, при цьому фермери зобов'язані не допускати природне розширення площі лісів [10, с. 37, 38]. В Україні ж питання щодо можливості розширення площі земель лісогосподарського призначення вирішено законодавчим шляхом. Так, відповідно до ст. 56 ЗК України громадяни і юридичні особи можуть набувати у власність земельні ділянки деградованих та малопродуктивних угідь для залісення в установленому законом порядку. Отже, в даному випадку йдеться про зміну цільового сільськогосподарських земель та переведення їх до категорії земель лісогосподарського призначення. Землі, які підлягають залісенню, перебувають у приватній власності громадян та юридичних осіб. Тобто і штучно створені цими суб'єкти ліси мають належати їм на праві власності.

Висновки. Основними складовими частинами механізму сталого використання земель лісогосподарського призначення виступають: а) правова регламентація суспільних відносин у сфері сталого користування земельними лісовими ділянками, закріплення принципу сталого землекористування у Земельному кодексі України; б) запровадження заборони на зміну цільового призначення земель лісогосподарського призначення, до прикладу, на тридцять років із метою відновлення лісових ресурсів у державі; в) посилення юридичної відповідальності за незаконну вирубку, підпал лісів та інші дії, які можуть спричинити знищення лісового фонду України та нанести шкоду відповідним земельним ділянкам.

Список використаних джерел:

1. Правовое регулирование использования и охраны лесов по законодательству Российской Федерации и зарубежных стран : монография / Д.И. Кочнов, А.-А. Мальдонадо-Попова, Т.А. Меркулова [и др.] ; отв. ред. Ю.И. Шуплецова. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : ИНФРА-М, 2016. 272 с.
2. Аверина К.П. Правовая охрана лесов: сравнительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Москва, 2011. 183 с.

3. Устойчивое развитие лесного хозяйства в интересах продовольственной безопасности и питания: доклад группы экспертов высокого уровня по вопросам продовольственной безопасности и питания, сентябрь 2017 года. URL : <http://www.fao.org/3/a-i7395r.pdf> (дата обращения: 10.11.2020).
4. Проект Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України на період до 2022 року. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B9CGEXC5v0a9MWZNbWZfY3BsdTg/view> (дата звернення: 28.12.2020).
5. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 100.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
7. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282.
8. Добровольные руководящие принципы ответственного регулирования вопросов владения и пользования земельными, рыбными и лесными ресурсами в контексте национальной продовольственной безопасности. Продовольственная и Сельскохозяйственная Организация Объединённых Наций. Рим, 2013. URL : <http://www.fao.org/3/i2801r/i2801r.pdf> (дата обращения: 19.12.2020).
9. Мельник Н.О. Правові засади відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва : монографія. Харків : Право, 2016. 184 с.
10. Леса региона ЕЭК. Тенденции и вызовы в области достижения глобальных целей в отношении лесов. ООН, ФАО, 2016. 2011 с.

УДК 349.415.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.7>

Попова А.О.,

кандидат юридичних наук,

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

ORCID: 0000-0001-5558-0142

СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ

SOCIAL, ECONOMIC, PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PRECONDITIONS FOR PROTECTION OF LANDS FROM POLLUTION

Земля є основою існування держави, суспільства, національним багатством. Цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні. Без використання земельних ресурсів неможливо життя людини. У зв'язку із цим життя громадян не може істотно покращитись без раціональної земельної політики. Це визначає виняткову можливість земельного питання для успішного сталого розвитку в країні.

В усі історичні періоди розвиток суспільства був тісно пов'язаний із землею. Однак у ХХ столітті використання земель стало поєднуватися із великим масштабом їх забруднення, у тому числі і небезпечними речовинами, що призвело до порушення їх природного стану. Під забрудненням земель розуміється привнесення у навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням. У результаті може бути завдана шкода іншим об'єктам екологічних правовідносин – рослинному світу, лісам, водам, тваринному світу, атмосферному повітрю, природно-заповідним об'єктам та ін. Забруднення земель може спричинити також тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, тому дослідження даної проблематики і відповідного законодавства в сучасних умовах не втрачає своєї актуальності.

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення в науці земельного права є проблема правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні. Деградаційні процеси, які досить інтенсивно розвиваються на землях, що були забруднені небезпечними речовинами, є вражаючими, про що свідчать офіційні дані. Негативні зміни якості земельних ресурсів мають місце внаслідок різноманітних порушень земельного законодавства. Досягти покращення стану використання і охорони земельних ресурсів можливо, зокрема, під час ефективного використання і дослідження системи та форм реагування держави на забруднення земельних ресурсів небезпечними речовинами. У роботі проаналізовано екологічні, політичні, економічні передумови попередження і усунення забруднення земель небезпечними відходами.

Ключові слова: забруднюючі речовини, небезпечні речовини, охорона земель, правова охорона земель від забруднення, забруднення земель, земельне право, земельна реформа, екологічне право, природоресурсне право.

Land is the basis of existence, society, national wealth. The value of land a national treasure is determined in multifunctional purpose. I think that without using land resources the human life is impossible. In this meaning, life of citizens cannot significantly improving without a rational land policy. It means exceptional possibility of land issue for successful development in our country.

Land in all historical periods of tome developing of society was closely connected with each other/pollution of land by hazardous substances leads to a violation of their natural state. In tern, this might be harm other objects of ecological legal relations – the plant world, forests, water, animal planet, and fauna, natural protected objects, etc. Also land pollution can be cause hard different and serious consequences for people`s life and health thanks to researching in this area is so important not only in science society but in the world too. To sum up, the study of this issue and the relevant legislation on the modern Ukrainian land had not been losing a relevance now.

Today one of the most actual problem is the problem of land that has been polluted by hazardous substances in Ukraine. Degradation processes that are intensively developing on land that have been contaminated by hazardous substances are staggering, as evidenced by official statistics. Negative changes in the quality of land resources are carried out due to various violations of land legislation. Reach and achieve an improvement in the state of use and protection of land resources, especially with effective use and study of the system and forms of state response to land pollution by hazardous substances in Ukraine.

Key words: land law reform, land law, natural resources law, environment, environmental law, hazardous substances, dangerous substances, the legal protection of land.

Актуальність теми. Забруднення – це понесення в навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа

не здатна позбутися самоочищенням. Тому охорона навколишнього природного середовища – поняття складне, оскільки охоплює декілька елементів різної направленості, кожен із яких має декілька передумов виникнення передумов у цій сфері. Передбачається,

що тут можна виокремити соціальні, екологічні, економічні, технологічні, організаційні і правові передумови. Усі вони пов'язані між собою і мають єдину направленість – забезпечити певними способами належну охорону земельних ресурсів від забруднення небезпечними речовинами.

Мета публікації полягає в теоретичному і практичному дослідженні системи і правових форм реагування держави на забруднення земель небезпечними речовинами в Україні.

Аналіз дослідження даної проблематики. Окремими питаннями щодо системи та форм реагування держави на забруднення земель небезпечними речовинами розглядали Ю.С. Шемшученко, А.П. Гетьман, В.В. Костицький, П.Ф. Кулинич, В.Л. Мунтян, Ю. Г. Жариков, Г.І. Балюк, Ю.В. Вовк, Н.С. Гавриш та інші.

Дослідження питань правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні потребує, насамперед, визначення підстав та передумов правової охорони. Розгляд даного питання дозволить зрозуміти, чому саме земельні ресурси потребують саме правової охорони від забруднення, якими засобами повинна здійснюватися така охорона, та допоможе визначити компетенцію відповідних органів державної влади у цій сфері. Аналіз земельного та екологічного законодавства, літературних джерел із даної проблематики дозволяє, на наш погляд, виступає передумовою розуміння сукупності об'єктивно наявних факторів, що впливають на виникнення конкретних явищ для досягнення соціальними суб'єктами своїх корисних і позитивних цілей із належної охорони земельних ресурсів в цілому.

Так, організація належної охорони земельних ресурсів базується на визначенні передумов різного спрямування, зумовлених багаточисельними потребами суспільного життя, екологічними, економічними, соціальними та іншими факторами [4]. Передумови не придумуються людьми чи окремими особистостями, вони існують об'єктивно вивчаються і всебічно аналізуються, а потім формулюються як результат наукових досліджень. У науковій літературі часто вживаються поняття «передумови», проте чіткого розкриття поняття передумов немає. Над цією проблемою працювали вчені Р.О. Халфіна, Т.І. Іларіонова, Ю.А. Денисов, В.Є. Краснянський, Ю.С. Шемшученко та інші.

У зв'язку із цим аналіз екологічного і земельного законодавства, літературних джерел із даної проблеми дозволяє, на наш погляд, під передумовою розуміти сукупність наявних факторів, що визначають конкретні правові механізми для досягнення соціальними суб'єктами своїх корисних цілей належної охорони земельних ресурсів [6]. Так, важливою передумовою охорони земель від забруднення є екологічна, оскільки природне середовище є одним із головних факторів нормального життя людини і

території, на якій вона проживає. Взаємодія людини і природи може змінювати її, не порушуючи природних законів розвитку природи, пристосовувати до вирішення своїх характерних господарських та інших задач. Ігнорування природничих законів природи чи недооцінення їх у законодавстві може призвести до тяжких і катастрофічних наслідків. Отже, діяльність людини залежить від природного середовища та його стану, ось чому об'єктивно наявне навколишнє середовище, складовою частиною якого є земельні ресурси, складає необхідні передумови її належної охорони. У свою чергу, стан природних екосистем в державі значною мірою залежить від розуміння суспільством законів природи і вмілого їх використання органами державного управління. На жаль, відсутність знань екологічних законів чи їх ігнорування на практиці призводить до загострення протиріч між екологією і економікою, а значить – між екологічними та економічними інтересами суспільства, між окремими регіонами країни. Із цієї причини час від часу виникають надзвичайні екологічні ситуації. Усе це спонукає і підштовхує суспільство, держави здійснювати необхідні заходи щодо належної охорони навколишнього середовища і земельних ресурсів в цілому.

Таким чином, екологічна передумова є обов'язковою реальністю, яка має суттєвий вплив на формування системи охорони навколишнього середовища, а в останню чергу формує суспільство та індивідуальну свідомість, культуру громадян, включаючи і право.

Не менш важливими є і економічні передумови: стан економіки, наявність розвинених ринкових відносин, ступінь залучення природних ресурсів у вирішенні економічних завдань держави в умовах ринку. Соціальні, екологічні та економічні передумови перебувають у тісному зв'язку і взаємодії не тільки між собою, але і з охороною земельних ресурсів. Це зумовлюється тим, що економічні передумови мають багатоаспектний характер. Так, по-перше, використання людиною земельних ресурсів для задоволення матеріальних та інших потреб диктує необхідність їх використання незалежно від того, якими – природничими або штучними – способами призвело до виснаження природних ресурсів. У зв'язку із цим порушення законів відтворення навколишнього середовища, включаючи земельні ресурси, може привести до серйозних екологічних і економічних проблем, а по-друге, охорона земельних ресурсів потребує великих капітальних інвестицій і вкладень за рахунок коштів державного бюджету.

Наступною групою умов застосування правових заходів охорони земель вважаються соціально-економічні передумови, до яких відносять також настання спричиненої суттєвої матеріальної та моральної шкоди. Правовій охороні підлягають тільки ті об'єкти, діяння щодо яких спричиняють або можуть спричинити матеріальну чи моральну шкоду суспільству.

Зауважимо, що вихідними положеннями для визначення сутності та характеру шкоди земельним ресурсам, насамперед, слід вважати відповідні норми Конституції України, зокрема ст. 3, яка закріплює, що людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. В юридичній науці поряд з екологічною шкодою виділяють також і матеріальну шкоду, яка може бути завдана земельним ресурсам. Матеріальна шкода пов'язана, насамперед, зі зниженням продуктивної здатності землі, її грошової оцінки, що відбувається внаслідок заподіяння їй шкоди.

Проведені дослідження засвідчують, що категорія землі тлумачиться за різними ознаками, але сутність визначення землі як елемента природного середовища, що знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими об'єктами природи та виконує головну екологічну функцію природного ресурсу, не розкрито. Виходячи з екологічних ознак, пропонуємо розглядати поняття «земля» як природний ресурс та найважливішу складову частину навколишнього природного середовища, представлену як поверхню суші в межах держави в тому числі із ґрунтовим покривом, відповідною рослинністю, що може бути засобом виробництва та просторовою базою для розміщення промислових і сільськогосподарських об'єктів, населених пунктів. В юридичній літературі ця проблема вже досліджувалась. Так, Ю.Г. Жариков першим дослідив ґрунт як самостійний об'єкт правової охорони, саме він відзначив, якщо говорити про родючість, що земля і ґрунт ідентичні. Різниця полягає лише в тому, що земля є більш загальним поняттям, а ґрунт пов'язується з конкретними уявленнями про якість землі і її придатність для використання у сільському господарстві [2, с. 3].

Усі землі України, незалежно від напрямку їх залучення в користування та обсягу виконуваних ними функцій, відносять до земельних ресурсів, складають земельний фонд і володіють певним потенціалом, тому земельний потенціал пропонуємо розглядати як сукупність доступної і прихованої продуктивності землі та здатності її як ресурсу задовольняти потреби суспільства. Варто зазначити, що не всі землі можуть бути залучені в господарський обіг та використовуватися як ресурс. Крім цього, тривале використання залучених у користування земель як вичерпного природного відновлювального ресурсу здатне змінювати величину земельного потенціалу як позитивно, так і негативно.

Ще однією соціально-економічною передумовою охорони земель виступають соціально-психологічні передумови. Правова охорона є виправданою лише тоді, коли правосвідомістю той чи інший різновид неправомірної поведінки сприймається як такий, що потребує вжиття заходів правової охорони. У багатьох випадках чинне законодавство завдяки ціннісно-орієнтаційній та оціночній функції формує вплив на суспільну правосвідомість. Одночасно, як

підкреслюється в літературі, і сама суспільна правосвідомість часто виступає стимулом для встановлення правової заборони. Це, зокрема, проявилось у встановленні заходів охорони земель від забруднення небезпечними речовинами. Спочатку суспільна думка сформувала своє негативне ставлення до дій, пов'язаних із пошкодженням земель, які засуджувалися в засобах масової інформації, обговорювалися на семінарах, конференціях, зустрічах на міжнародному рівні; це і стало стимулом для доповнення чинного законодавства відповідними нормами, якими встановлено відповідальність за вказані протиправні діяння. Тим самим зараз законодавство втілює негативну оцінку зазначених дій у суспільну думку. У нашому випадку можна констатувати збіг загальнолюдського уявлення про справедливість із кримінально-правовою заборonoю забруднення земель в Україні в тому числі і небезпечними речовинами. Таким чином, на сучасному рівні розвитку суспільної правосвідомості в Україні кримінально-правова заборона забруднення земель є не тільки обґрунтованою, але й соціально необхідною.

Суттєве значення має наукова передумова, яка охоплює усі основні питання, відносячи їх до охорони земель від забруднення небезпечними речовинами. Тут йдеться про науково-правову передумову. Розуміється, що не з усіх питань правового забезпечення розвитку екології стосується даний аналіз, а тільки з найбільш важливих і принципових. Так, правовою основою наукових досліджень із охорони земель і природних ресурсів у цілях розробки наукових основ їх охорони і раціонального використання є забезпечення екологічної безпеки. Як показує практика, правові наукові дослідження природоохоронних проблем спрямовані на виявлення методологічних підходів до розуміння належного правового забезпечення належної охорони земельних ресурсів, на з'ясування сутності екологічного права та його структурних підрозділів, екологічного законодавства, співвідношення між ними, на виявлення наукових тенденцій розвитку внутрішнього та міжнародного екологічного права, включаючи також природоохоронне законодавство, рівні вдосконалення або недостатнього вдосконалення щодо вирішення дискусійних питань законодавства в даній галузі, відповідність наукових пропозицій щодо вдосконалення поточного і чинного законодавства в теорії та на практиці. Так, особливість наукових правових досліджень полягає в тому, що як розвиток екології в цілому, так і розвиток екологічного права базується на об'єктивно наявних законах розвитку природи і суспільства, а також інших природничих наук, тому що їх необхідність пізнавати і на основі отриманих знань створювати науково обґрунтовану базу правового забезпечення охорони земель від забруднення, раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища було відображено в пункті 34 в Основних

напрямах державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки від 5 березня 1998 року [3].

Соціальна передумова у сфері правої охорони від забруднення є головною і найважливішою, оскільки саме поняття екології передбачає гармонійну взаємодію суспільства і природи. Суспільство тут виступає соціальними фактором, а природа – екологічним. Аби ці два фактори взаємодіяли, необхідні ще й додаткові фактори. Так, соціальна передумова пов'язана з діяльністю суспільства, держави, колективів людей, індивідів, держав світу.

Висновки. Належна охорона навколишнього середовища земельних ресурсів від забруднення передбачає необхідність виділення для цього

чималих капітальних вкладень та інвестицій, кваліфікованого управління цією сферою, високих технологій під час здійснення охоронних заходів, наукових обґрунтувань охоронної системи тощо. Тому в процесі охорони виникає цілий комплекс різних правовідносин за участі державних органів, власників земельних ресурсів, природокористувачів, спрямованих на створення сприятливої екологічної обстановки для життєдіяльності людини і гармонійного розвитку природи. У результаті це сприятиме забезпеченню екологічної безпеки і дотриманню екологічної рівноваги на території України. Крім того, нормальна екологічна ситуація в Україні, в усіх її областях і регіонах, забезпечує невід'ємне право кожної людини на життя згідно зі ст. 27 Конституції України [1].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р: відповідає офіц.тексту. Харків : Право, 2016 82 с.
2. Жариков Ю.Г. Охрана почв – обязанность землепользователей. Москва : Юридическая Литература, 1965. С. 3.
3. Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Затв. Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98- ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 38-39. Ст. 248.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від червня 1945 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
6. Kostytskyi Vasyl., Ensuring ecological safety or ensuring a favorable environment: theoretical and legal justification of the function of a modern ecological state. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. <http://jpnu.pu.if.ua>, Vol. 5, No. 2(2018). P. 25–32.

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.8>

Шукало І.В.,

аспірантка кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0003-1586-0516

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПОРУШЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ САНІТАРНО-ЗАХИСНИХ ЗОН

PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS IN VIOLATION OF THE LEGAL REGIME OF SANITARY PROTECTION ZONES

У статті аналізується поняття захисту екологічних прав громадян, підтверджується факт нормативного закріплення права на звернення до суду за захистом порушених екологічних прав в Україні. Встановлено, що здійснення екологічних прав залежить від ефективності самого захисту.

Суттєвою проблемою є те, що, попри стабільний розвиток екологічного законодавства в Україні, в тому числі щодо реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, стан його дотримання залишається незадовільним. Тому досліджено проблеми механізму реалізації та захисту екологічних прав.

Основну увагу приділено сучасним тенденціям судового розгляду справ, що пов'язані з порушенням правового режиму санітарно-захисних зон. Доведено ефективність судової форми захисту при розгляді досліджуваної категорії справ. Встановлено, що порушення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля безпосередньо взаємопов'язане з порушенням правового режиму санітарно-захисних зон. Адже від функціонування санітарно-захисних зон залежить ефективність захисту населення. Судовий розгляд цієї категорії справ носить переважно епізодичний характер і пов'язані з порушенням правового режиму санітарно-захисних зон або порушенням встановлення меж санітарно-захисних зон. Велика кількість судових спорів виникає через те, що в межах дійсних санітарно-захисних зон здійснюється повна або часткова забудова житлових будинків.

Важливим орієнтиром, й у багатьох випадках – прикладом, для здійснення правосуддя в Україні є практика Європейського суду з прав людини, яка застосовується національними судами і сприяє вирішенню завдання із захисту порушених екологічних прав громадян України. Наведені приклади рішень українських судів та ЄСПЛ свідчать про позитивні тенденції в українській та міжнародній судовій практиці, яка буде й надалі розвиватися та сприяти зменшенню системних порушень екологічних прав людини.

Ключові слова: захист екологічних прав громадян, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, судова форма захисту під час порушення правового режиму санітарно-захисних зон.

The article analyzes the concept of protection of citizens' environmental rights, confirms the fact of normative consolidation of the right to go to court with a lawsuit for protection of the violated environmental rights in Ukraine. It has been established that exercising environmental rights depends on the effectiveness of protection itself.

A significant problem is that despite the sustainable development of environmental legislation in Ukraine, including the implementation of the right to a safe environment for life and health, the state of its compliance remains unsatisfactory. Therefore, the problems of the mechanism of realization and protection of environmental rights have been investigated.

The main focus is on the current trends of judicial proceedings related to violation of the legal regime of sanitary protection zones. The effectiveness of the judicial form of protection in considering cases of the category under investigation has been proved. It has been established that violation of the right to a safe environment for life and health is directly related to violation of the legal regime of sanitary protection zones. Since, the effectiveness of protection of the population depends on the functioning of sanitary protection zones. Judicial proceedings in this category of cases are mostly episodic and related to violation of the legal regime of sanitary protection zones or violation of the establishment of sanitary protection zones boundaries. A great number of lawsuits arise due to the fact that within the existing sanitary protection zones, full or partial residential development is carried out.

An important indication, and in many cases an example, for the effectuation of justice in Ukraine is the case law of the European Court of Human Rights, which is applied by national courts and contributes to solving the problem of protection of the violated environmental rights of Ukrainian citizens. These examples of judgements of Ukrainian courts and the European Court of Human Rights show positive trends in Ukrainian and international judicial practice, which will continue to develop and help reduce systemic violations of environmental human rights.

Key words: protection of environmental rights of citizens; the right to a safe environment for life and health; judicial form of protection in violation of the legal regime of sanitary protection zones.

Постановка проблеми. Сьогодні захист прав громадян є неодмінною ознакою сучасної правової держави, а забезпечення ефективного механізму їх реалізації виступає своєрідним індикатором сталості й зрілості такої держави, наявності громадянського суспільства. Людство усвідомило взаємозв'язок між реалізацією прав людини та станом довкілля тільки після виникнення екологічних проблем.

Наявність кризової екологічної ситуації притаманна всім країнам, і Україна, відповідно, не є виключенням. Характерним при цьому є розуміння того, що сучасна міжнародно-правова екологічна доктрина безпосередньо пов'язана з формуванням «екологізованої» моделі господарювання, в якій повинні гармонійно знаходити відображення економічні, соціальні, екологічні, безпосередньо безпекові інтереси кожного громадянина та суспільства в цілому. Це є об'єктивним явищем, оскільки виникнення нових видів економічної діяльності та підвищення її інтенсивності не може не утворювати високі екологічні ризики та загрози, що сприяє розвитку тенденцій обов'язкового відшкодування шкоди та збитків у сфері природокористування та екології, а також тенденції «об'єктивізації відповідальності» за правопорушення в міжнародному публічному праві [1, с. 164].

Виклад основного матеріалу. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є фундаментальним правом людини та громадянина, а екологічні права в цілому – найвищою соціальною цінністю. Екологічні права становлять нову групу прав, які вперше були зафіксовані в Україні Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» у 1991 р. [2, с. 38]. Також уперше в новій Конституції України основні із цих прав набули конституційного характеру [2, с. 40]. Так, згідно зі ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [3].

Як зазначає Н.Р. Кобецька, належна реалізація екологічних прав неможлива без досконалих механізмів, які б передбачали детальні процедури їх здійснення, встановлювали обов'язки із забезпечення наданих можливостей, закріплювали процедури захисту у випадках порушень [2, с. 38].

Тому здійснення екологічних прав залежить від ефективності захисту. «Будь-яке суб'єктивне право за своєю суспільною сутністю не може бути захищеним. Право, що не захищається, втрачає свою сутність» [4, с. 34].

Із зазначеного стає очевидним той факт, що за відсутності дієвого механізму захисту суб'єктивних екологічних прав та інтересів громадян такі права позбавляються перспективи їх реалізації, перетворюючись на декларацію, що викликає потребу розкриття терміна «захист» у сфері екологічних прав та інтересів громадян [5, с. 82].

Захист екологічних прав громадян – це сукупність юридичних заходів, спрямованих на припинення порушення цих прав, а також усунення перешкод у їх реалізації, відновлення порушених прав [6, с. 101].

К.В. Медведєв визначає захист екологічних прав та інтересів громадян як правозастосовчу юрисдикційну діяльність суду та інших компетентних органів державної влади, що здійснюється в охоронному екологічному правовідношенні та спрямована на попередження, припинення, відновлення порушеного екологічного права чи інтересу та компенсацію шкоди, заподіяної порушенням норм екологічного законодавства [7, с. 82].

При цьому варто зазначити, що способи і форми захисту слід розглядати як явища не тотожні. Ю.С. Шемшученко наголошує на тому, що до засобів, за допомогою яких особа може вимагати здійснення захисту своїх екологічних прав, науковець відносить подання позову, скарги та заяви; серед способів захисту екологічних прав автор виділяє визнання порушеного права судом, розгляд екологічних спорів органами місцевого самоврядування, опротестування прокуратурою акта органу державної влади, що порушує екологічні права та ін. Також особа, право якої порушено, вправі звернутись за їх захистом до правоохоронних органів, органів адміністративної чи судової юрисдикції, що зобов'язані в межах своїх повноважень розглянути такі звернення, а також застосувати відповідні способи захисту прав, що порушуються [8, с. 61].

Однак, незважаючи на надзвичайно широке коло правових заходів забезпечення здійснення екологічних прав, визначених державою, за даними про стан навколишнього природного середовища, наведеними в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», рівень забруднення довкілля в Україні залишається надзвичайно високим, що унеможливує належним чином захистити найголовніше екологічне право – право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [9, с. 55].

Для реалізації повинно бути докладено великих зусиль, у тому числі з боку судової гілки влади. Судова влада повинна забезпечити ефективне судочинство в справах щодо захисту довкілля та екологічних прав [1, с. 11].

Про захист прав громадян у сфері екології йдеться в ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де закріплене загальне правило, відповідно до якого держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Зокрема, місцеві ради, органи державної влади в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної

діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Порушені права громадян повинні бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку [10].

К.В. Медведєв визначає право на судовий захист екологічних прав громадян як юридичну можливість, яка реалізується в охоронному екологічному правовідношенні і полягає у здатності носія такого права вимагати в юрисдикційному судовому порядку застосування до особи, яка порушила суб'єктивне екологічне право або охоронюваний законом екологічний інтерес управомоченої особи, заходів державного примусу [11, с. 5].

У своїй роботі В.Л. Бредіхіна зазначає, що правовий захист настає тоді, коли ці права вже є порушеними, і для їх відновлення потрібне застосування примусу з боку відповідних органів [12, с. 69].

Порушення права на безпечно для життя та здоров'я довкілля безпосередньо взаємопов'язане з порушенням правового режиму санітарно-захисних зон. Адже від функціонування санітарно-захисних зон залежить ефективність захисту населення, життя і здоров'я людей від негативного впливу шкідливих факторів виробничо-господарської діяльності. Створення санітарно-захисної зони дозволяє мінімізувати ці негативні впливи, вивести людину, її життєдіяльність з-під негативного впливу [13, с. 103].

Практика показує, що наразі судова форма захисту екологічних прав людини в Україні є більш ефективною за всі інші існуючі форми, хоча варто відзначити, що, незважаючи на численні порушення санітарно-захисних зон, розгляд справ цієї категорії носить переважно епізодичний характер і пов'язаний із:

- 1) порушенням правового режиму СЗЗ;
- 2) порушенням встановлення меж СЗЗ.

Велика кількість судових спорів пов'язана з тим, що в межах дійсних санітарно-захисних зон здійснюється повна або часткова забудова житлових будинків.

До прикладу, в санітарно-захисній зоні заводу «Радикал» корпорацією «УкрБУД» будується житловий комплекс «Urban Park». Це той самий завод, який ще називають «ртутним Чорнобилем». Згідно з Генеральним планом міста Києва та проектом планування його приміської зони на період до 2020 року, затвердженим рішенням Київської міської ради від 28 березня 2002 року № 370/1804, земельна ділянка знаходиться в межах санітарно-захисної зони, а також у межах зони постійного понаднормативного забруднення атмосферного повітря.

Також у санітарно-захисній зоні, неподалік від Дарницької ТЕЦ, будівельною компанією «Галжитлобуд» будується ЖК «Дніпровська Мрія».

У районах, наближений до цієї ТЕЦ, вміст у повітрі хрому та миш'яку значно вищий за норму.

Ще гірша ситуація навколо іншого лідера за забрудненням навколишнього середовища – сміттєспалювального заводу «Енергія», який як результат своєї діяльності викидає в повітря велику кількість небезпечних та отруйних речовин. У санітарно-захисній зоні цього підприємства та Бортницької станції аерації побудовано та будується кілька житлових комплексів [14].

Порушення санітарно-захисних зон становить норму будівництва не лише у Києві, а й в інших містах України. То чи будуть реалізовані та коли будуть захищені екологічні права громадян залишається питанням актуальним?

Проте не завжди екологічні права громадян залишаються поза захистом, і яскравим прикладом цього є рішення Господарського Суду міста Києва від 16.07.2020 по справі № 91/2942/19, відповідно до якого прокуратура повернула громаді земельну ділянку у санітарно-захисній зоні, яку незаконно передала під забудову [15]. Було зазначено, що рішенням Київської міської ради товариству передано в оренду земельну ділянку для будівництва та обслуговування комплексу багатифункціонального призначення, готелю, офісних будівель та торговельних приміщень з підземним паркінгом [16]. Крім того, відповідно до проекту землеустрою встановлено, що спірна земельна ділянка площею 0,0599 га знаходиться в санітарно-захисній зоні [15], де забороняється будівництво об'єктів, пов'язаних із постійним перебуванням людей. Захищаючи порушені інтереси територіальної громади, прокуратура звернулася до Господарського суду м. Києва з позовом про визнання незаконним та скасування вказаного рішення Київської ради. Суд задовольнив позов в повному обсязі [16].

У випадках, коли використані всі національні засоби правового захисту, кожен має право звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних органів міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції України) [3].

Підтвердженням цього є те, що рішення Європейського суду формують судову практику, відповідно до якої визнається, що забруднення навколишнього середовища є причиною порушення основних прав громадян, як права на життя, на повагу до приватного та сімейного життя. Хоча зазвичай Європейський суд не посилався на багатосторонні природоохоронні угоди у своїх рішеннях, однак, захищаючи право людини на життя, повагу приватного та сімейного життя і житла, доступ до інформації та інші права, закріплені у Європейській конвенції 1950 р., він робить внесок у справу забезпечення здорового і сприятливого навколишнього середовища, нехай

навіть через призму антропоцентричного підходу. Водночас у кожному конкретному випадку позивач повинен довести зв'язок між забрудненням довкілля та індивідуальною шкодою як наслідок порушення передбаченого Конвенцією права [17].

Тобто подальше підвищення ефективності судового захисту екологічних прав в Україні ми пов'язуємо із практикою Європейського Суду із прав людини. Розгляд звернень громадян України до ЄСПЛ набув масового характеру. Однак звернень щодо захисту екологічних прав не так вже багато [18, с. 374].

ЄСПЛ розглянув і декілька справ проти України, що стосувалися екологічних питань. Рішень таких небагато, але вони особливо цінні.

Наприклад, справа Дубецька та інші проти України (2011р.)

Основні факти:

1. Заявники десятиліттями проживали у санітарно-захисній зоні (СЗЗ) гірничо-видобувного підприємства та його породного відвалу.

2. Забруднення землі, води і повітря в десятки разів перевищувало норми.

3. Рішення національного суду про відселення із СЗЗ та жодні інші заходи ніколи не були виконані.

Позиція Суду: Порушення ст. 8 – шкода довкіллю і забруднення є значним втручанням у право заявників, забруднення спричинило шкоду здоров'ю. Балансу між правами заявників і суспільства не було дотримано [19, с. 32].

Отже, для нашої держави, де спостерігаються системні порушення екологічних прав під час недотримання правового режиму санітарно-захисних зон, умовою їх реалізації є забезпечення їхнього захисту з урахуванням міжнародно-правових правил і стандартів цих прав. Практика Європейського Суду з прав людини встановлює принципи захисту екологічних прав, які застосовуються національними судами під час розгляду цієї категорії справ, що забезпечує вирішення завдання із захисту цих прав громадян України.

Таким чином, погоджуємось, що слід систематизувати екологічне законодавство та уточнити

термінологію задля того, аби полегшити доведення факту порушення права в суді. Поки що в Україні не сформовано громадянське суспільство, а тому люди не дуже активно беруть участь у захисті своїх екологічних прав взагалі, що теж є окремою проблемою їх захисту в Україні. Але, незважаючи на це, навіть невелика кількість позовів створює ще більше переваження роботи судів. Тому доцільно було б розглянути питання створення екологічних судів чи спеціалізованих палат у судах загальної юрисдикції. Така практика прослідковується в багатьох країнах світу, де діють або екологічні суди, або екологічні судові органи, яких називають «зеленими лавами» або «єдиними зеленими судами» [20, с. 57].

Також, виходячи з усього вищевикладеного, І.А. Толкачова, В.В. Кириченко виокремлюють такі проблеми реалізації та захисту екологічних прав людини в Україні: перш за все – це безвідповідальність, халатність, корумпованість та заангажованість влади, що перешкоджають належному контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища у процесі виробництва та унеможливають участь громадян у здійсненні народовладдя. По-друге – залежність великих підприємств від міжнародних фінансових корпорацій, які зацікавлені в надприбутках, що відносяться до України як країни третього світу. Як наслідок маємо велику кількість шкідливих відходів, що негативно впливає на якість повітря, якість водних та земельних ресурсів, і шкодить здоров'ю людей. По-третє – небажання підприємств упроваджувати новітні екологічні технології та прагнення зекономити шляхом виснаження природних ресурсів та завдання шкоди навколишньому середовищу і громадянам [21, с. 35].

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що в умовах сьогодення проблема захисту екологічних прав громадян під час порушення правового режиму санітарно-захисних зон залишається важливою та актуальною, а аналіз судової практики підтверджує, що найбільш ефективною формою захисту залишається й надалі власне судова форма захисту екологічних прав громадян України.

Список використаних джерел:

1. Базов О. Деякі питання міжнародно-правової відповідальності у сфері навколишнього природного середовища. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав*: збірник матеріалів міжнародного судового форуму (м. Київ, 7 листопада 2019 року). Київ. 2019. 192 с.
2. Кобецька Н.Р. Екологічне право України : навч. посіб. / 2-ге вид., перероб. і допов. Київ :Юрінком Інтер. 2008. 352 с.
3. Конституція України станом на 2018 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.01.2021 р.).
4. Ярема А.Г. Система способів захисту цивільних прав судом. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12. С. 34.
5. Медведєв К.В. Проблемні питання захисту екологічних прав громадян. *Науковий Вісник Чернівецького університету*. 2008. Правознавство. 2008. Вип. 478. С. 81–87.
6. Черновський О.К., Гольонко Р.А., Черкашина М.К., Максикевич Ю.Г. Захист екологічних прав громадян. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2011. Вип. 604. 128 с.
7. Медведєв К.В. Проблемні питання захисту екологічних прав громадян . *Науковий вісник Чернівецького університету*. Правознавство. 2008. Вип. 478. С. 81–87.

8. Шемшученко Ю.С. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2005. 848 с.
9. Краснова Ю. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав*: збірник матеріалів міжнародного судового форуму (м. Київ, 7 листопада 2019 року). Київ. 2019. 192 с.
10. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» станом на 2018 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 18.11.2018 р.).
11. Медведєв К.В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 17 с.
12. Бредіхіна В.Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище : монографія / за заг. ред. В.Л. Бредіхіна. Харків : вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2008. 168 с.
13. Шукало І.В. Поняття та класифікація санітарно-захисних зон за законодавством України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. 47. 2018. С. 102–115.
14. Задворний С. Порушення санітарно-захисних зон як норма будівництва в Києві. Екопатруль. *Цензор.net*. 2019. URL : <https://censor.net/ru/b3161730> (дата звернення: 24.01.2021).
15. Рішення Господарського Суду міста Києва від 16 липня 2020 р., судова справа № 91/2942/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90669352> (дата звернення: 23.01.2021).
16. Прокуратура повернула громаді земельну ділянку у захисній зоні, яку незаконно передали під забудову. 2020. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=277178 (дата звернення: 24.01.2021).
17. Медведева М.О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Київ : Фенікс, 2012. 484 с.
18. Сурилова. О.О. Практика Європейського Суду з прав людини в сфері захисту права на сприятливе навколишнє середовище при використанні надр в Україні. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.). / за ред. С.В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2013. С. 365–378.
19. Шутяк С.В., Алексєєва Є.А., Войтюк І.А. Права людини та охорона довкілля: навчальна програма дистанційного курсу для тренерів (суддів-викладачів) / за заг. ред. О.В. Кравченко. Львів, 2018. 112 с.
20. Краснова Ю. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав*: збірник матеріалів міжнародного судового форуму (м. Київ, 7 листопада 2019 року). Київ. 2019. 192 с.
21. Толкачова І.А., Кириченко В.В. Проблеми захисту екологічних прав людини в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне, космічне, екологічне право*. Вип. 3(56). 2020. С. 32–39.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.9>

Шульга М.В.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЛІСОВОЇ ТЕТЯНИ ВІКТОРІВНИ «ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ»¹

Протягом останніх десятиліть спостерігається стрімке погіршення стану земельних ресурсів в Україні. Невідкладного вирішення потребує одна з найскладніших проблем сьогодення – зупинення подальшого погіршення стану земель та їх відновлення. Сучасний стан земель свідчить, що значна частина останніх незалежно від їх цільового призначення вимагає проведення невідкладних заходів, які б забезпечували відновлення їх якісного стану. Особливе занепокоєння викликає зменшення площі орних земель в розрахунку на душу населення країни протягом останніх років. Така ситуація зумовлена тим, що в результаті природних та антропогенних факторів орні землі деградують, перетворюються на деградовані, малопродуктивні та техногенно забруднені. Вони не можуть належним чином виконувати основну свою функцію – виступати основним і безпосереднім засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві. Зараз необхідно докласти максимум зусиль, щоб не відбулося перетинання межі, так званої червоної лінії, тобто перетворення сьогоdnішнього стану земель на критичний, коли відновити їх уже буде неможливо. В кінцевому рахунку це може призвести до загрози не лише розвитку національної економіки і продовольчої безпеки країни, у світі, а й до існування людства в цілому, що пов'язано з тим, що земля є основою довкілля. При цьому відновлення земель окремих категорій повинно здійснюватися з урахуванням специфіки, що впливає з притаманного їм правового режиму.

Кризовий стан земельних ресурсів України, що, певною мірою, є наслідком недоліків правового регулювання охорони та відновлення земель в державі, підкреслює необхідність проведення комплексного дослідження теоретичних проблем відновлення земель.

У зв'язку із цим привертає увагу видана видавництвом «Юрайт» (м. Харків) у 2020 році монографічна праця кандидата юридичних наук, доцента Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Т.В. Лісової «Правове забезпечення відновлення

земель: теоретичні і практичні проблеми». У монографічному дослідженні широко висвітлені теоретико-правові проблеми, які виникли у зазначеній царині, методологічні й конституційні основи дослідження, особливості правовідносин щодо відновлення земель як самостійного виду земельних правовідносин, їх об'єктно-суб'єктний склад. Крім того, авторкою чітко окреслені проблемні питання у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин та запропоновано варіанти їх розв'язання.

Актуальність проведеного дисертаційного дослідження зумовлена відсутністю комплексного і всебічного аналізу проблем правового забезпечення відновлення земель як в умовах колишнього СРСР, так і на теренах самостійної України. Окремі роботи вітчизняних та зарубіжних правознавців торкалися зазначеної проблеми лише фрагментарно.

Наукове значення проведеного дослідження полягає, перш за все, в тому, що воно є першим комплексним, системним, глибоким та всебічним дослідженням проблем правового забезпечення відновлення земель та засноване на аналізі як сучасного вітчизняного та зарубіжного земельного, так і іншого законодавства.

Як відомо, негативні процеси як природного, так і техногенного характеру негативно впливають на стан земель сільськогосподарського, лісгосподарського та іншого призначення. Це потребує вжиття комплексу невідкладних відповідних заходів щодо відновлення їхнього стану. У чинному земельному законодавстві поки що залишаються недостатньо врегульованими суспільні відносини у сфері відновлення земель різного призначення. Проте визначальна роль відновлення земель є беззаперечною. Адже здійснення заходів з їх відновлення виступає одним зі складників основи забезпечення сталого розвитку нашої країни.

Правові норми з питань реалізації заходів з відновлення якісного стану порушених внаслідок промислової та іншої діяльності земель, закріплені у нормативно-правових актах різної юридичної сили, мають переважно загальний чи декларативний характер, несистематизовані. Насамкінець це призводить

¹ Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків : Юрайт, 2020. 396 с.

до виникнення суттєвих юридичних прогалин та колізій у механізмі правового регулювання відповідних суспільних земельних відносин.

Зазначене підтверджує актуальність проведеного монографічного дослідження Т.В. Лісової.

План монографічного дослідження вивірених, логічно обгрунтованих. Рукопису притаманна чітка, злагоджена структура та чітка логіка подання матеріалу. Архітектоніка роботи є оптимальною. Монографічне дослідження складається зі вступу, трьох самостійних розділів: «Теоретико-правові підходи до розуміння відновлення земель», «Правовідносини щодо відновлення земель як різновид земельних правовідносин», «Заходи правового забезпечення відновлення земель», що є змістовно взаємопов'язаними між собою, списку використаних джерел, який налічує 594 найменування, всебічно обгрунтованих висновків. Таке викладення матеріалу стане в нагоді для подальшого опрацювання проблем правового забезпечення відновлення земель.

Дослідження авторка починає з визначення теоретико-правових підходів до розуміння відновлення земель (розділ 1). Розділ 2 рецензованої монографії присвячено аналізу особливостей та складу правовідносин щодо відновлення земель, відповідальності за порушення законодавства у зазначеній сфері. У 3 розділі монографії авторкою всебічно розглянуто заходи правового забезпечення відновлення земель, наведено та обгрунтовано їх класифікацію, запропоновано шляхи розв'язання низки проблем щодо їх задіяння. Особливої уваги заслуговує окремий підрозділ монографічного дослідження щодо механізму забезпечення відновлення земель.

Науково-теоретичним підґрунтям для написання цієї праці послужили публікації українських та зарубіжних учених у галузі земельного, аграрного й екологічного права, використовувалися також науково-теоретичні доробки представників радянської науки земельного права, результати наукових досліджень теорії права, конституційного, цивільного й кримінального права. При підготовці монографії було вивчено значний масив наукових напрацювань представників інших наук, зокрема економічної й сільськогосподарської.

Безсумнівним здобутком дослідниці є розширення понятійно-категоріального апарату земельно-правової науки. Йдеться, зокрема, про формулювання дефініцій нових понять та вдосконалення існуючих, таких як «відновлення земель», «якісний стан земель», «правовідносини щодо відновлення земель» тощо.

Значення запропонованого рукопису монографії підкреслює й запропонований авторський підхід до розмежування термінів «відновлення» й «відтворення» в контексті природних ресурсів, зокрема земель. Так, авторкою слушно зроблено наголос, що уживані в роботі терміни «відновлення» й «відтворення» не є тотожними. Земля, як основний природний

об'єкт, є невідтворюваним, але відновлюваним природним об'єктом. Специфіка відновлення полягає в тому, що цьому процесу підлягає стан земель. Ідеться про відновлення якісного стану земель (грунтів), функцій, які вони виконують за своїм основним цільовим призначенням, попереднього стану земель порушених. Термін «відтворення» стосується кількісного виміру й застосовується щодо поновлення кількості природних об'єктів. Варто відзначити запропонований авторкою історико-правовий аспект розвитку правового забезпечення відновлення земель, що дало можливість розглянути відповідне законодавство в контексті еволюційного розвитку, виявити його недоліки та перспективи. Всебічної підтримки заслуговує й пропозиція авторки щодо зміни в умовах кризового стану земель антропоцентричної парадигми природокористування на біосфероцентричну парадигму взаємодії людини і природи. Схвальним є й те, що в першому розділі монографії авторкою не лише досліджено правову природу відновлення земель, але й запропоновано аналіз специфіки відновлення земель в економічному розумінні. Підтримки заслуговує й позиція авторки щодо місця правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері відновлення земель у системі права, а також запропоновані критерії розмежування охорони й відновлення земель. Викликає цікавість й проведена авторська класифікація відновлення земель.

Особливої уваги у другому розділі заслуговує те, що об'єктом проведеного дослідження виступають суспільні відносини щодо відновлення земель не лише сільськогосподарського, але й несільськогосподарського призначення (земель, що виступають, зокрема, просторово-територіальним базисом та земель, які особливо охороняються).

Суттєвим досягненням дослідниці варто вважати необхідність розширення предмета земельного права. Так, суспільні відносини, що виникають під час відновлення земель, визнані авторкою самостійним видом земельних відносин і вагомим складником предмета земельного права поряд з відносинами з використання та охорони земель. Слід всебічно підтримати запропоновані авторкою ознаки зазначених правовідносин. Потребує схвалення і наукова позиція щодо суб'єктно-об'єктного складу правовідносин у сфері відновлення земель, підстав виникнення, зміни та припинення таких правовідносин.

Значний науковий інтерес викликає висновок авторки щодо того, що в основу породження правовідносин з відновлення земель покладено стан останніх, що характеризується перебігом негативних процесів (ідеться про ерозійні процеси, перезволоженість, підвищену кислотність або засоленість, забруднення шкідливими речовинами), порушеною поверхнею і втратою землями своїх функцій. Фактичним підґрунтям такого стану виступають юридичні факти (як події (природні катаклізми), так і

дії людини), який у подальшому, відокремившись від них, існує самостійно. Зазначений стан авторка розглядає як факт-стан. Слушною видається й позиція науковця щодо здійснення відновлення земель не лише в інтересах окремих власників та землекористувачів, а й у суспільних інтересах, що підкреслює соціальну природу відновлення.

Доцільно підтримати й пропозицію, висловлену в розділі 2, щодо внесення відповідних змін до законодавства щодо посилення юридичної відповідальності у сфері відновлення земель. Так, слушною слід вважати пропозицію авторки доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею про настання відповідальності за невиконання як власником земельної ділянки, так і землекористувачем обов'язку розпочати процедуру консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, а також установити юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері проведення меліорації земель. Заслужують на увагу й положення монографії щодо встановлення кримінальної відповідальності за непроведення відновлення якісного стану деградованих і малопродуктивних земель (насамперед шляхом проведення їх консервації), рельєфу порушених земель (шляхом проведення рекультивативної) у встановлених законом випадках, якщо це спричинило тяжкі наслідки для довкілля і здоров'я населення.

У третьому розділі рецензованої монографії ґрунтовно розглядаються заходи правового забезпечення відновлення земель. Особливу увагу при цьому приділено рекультивативній порушених земель, консервації деградованих та малопродуктивних земель, меліорації земель. Викликає зацікавленість авторський підхід до такої категорії, як відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва, які можна розглядати як засіб забезпечення відновлення земель (ідеться про використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва на відновлення земель). Водночас відшкодування таких втрат можна паралельно вважати й засобом, що забезпечує відтворення земель (ідеться про кількісний вимір). Важливим видається запропонований авторкою аналіз механізму правового забезпечення відновлення земель, який складається з відповідних складників, об'єднаних досягненням конкретної мети – відновлення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, продуктивності земель лісгосподарського призначення, відповідних функцій інших земель несільськогосподарського призначення, належного стану порушених земель, які мають становити злагоджену систему.

Авторські висновки характеризуються чіткістю, обґрунтованістю та логічністю, відповідають меті й поставленим завданням наукового дослідження. Т.В. Лісовою сформульовано теоретичні

узагальнення та практичні рекомендації щодо правового регулювання вказаних суспільних відносин.

Детальне ознайомлення з текстом монографічного дослідження свідчить про чітко сплановану, продуману наукову роботу за відповідним напрямом дослідження. Саме змістовний план монографії забезпечив охоплення значного теоретичного масиву для вирішення поставлених завдань. Представлене монографічне дослідження Т.В. Лісової є вагомим внеском до доктрини земельного права та повністю відповідає запитам сьогодення, виступає самостійною завершеною науковою працею, в якій розглянуто теоретичні засади правового забезпечення відновлення земель, розкрито практичні проблеми, запропоновані чіткі відповіді на гострі та актуальні питання, виокремлено тенденції подальшого розвитку у цій царині.

Рецензована монографія Т.В. Лісової являє собою цілісне дослідження сучасних теоретичних і практичних проблем правового забезпечення відновлення земель. На основі комплексного аналізу як національного, так і зарубіжного законодавства в монографії вдалося розв'язати надзвичайно вагому наукову проблему, сформулювати нові теоретичні положення і зробити науково обґрунтовані висновки, а також запропонувати цінні практичні рекомендації у зазначеній сфері. На безумовне схвалення заслуговує також авторська структура запропонованої Концепції відновлення деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель і спеціального закону «Про відновлення земель».

Безперечним видається те, що спеціальної, додаткової уваги дослідниці заслуговують проблеми, пов'язані з реалізацією механізму забезпечення відновлення земель. У сучасних умовах, коли база даних Державного земельного кадастру про кількісний і якісний стан земель України не містить повної і достовірної інформації, необхідним видається «поштовх» законодавця, який би «запустив» цей механізм з урахуванням існуючої бази даних. У подальшому з урахуванням результатів моніторингу стану земель механізм забезпечення відновлення останніх має діяти в безперервному режимі, на чому і наголошує авторка.

З огляду на актуальність теми дослідження, ступінь наукової новизни, теоретичну й практичну значущість запропонованих висновків та пропозицій, надрукована монографія Лісової Тетяни Вікторівни «Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми» підготовлена на належному науково-теоретичному рівні та є надзвичайно цікавою та актуальною для сучасної науки земельного права, містить обґрунтоване всебічно нове вирішення наукової проблеми, а тому буде цікавим і корисним для вчених-правників, викладачів, аспірантів і студентів юридичних і аграрних навчальних закладів, політиків, а також усіх, кого цікавлять сучасні проблеми розвитку науки земельного права.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 4

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,81.
Замов. № 0421/157. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 4

Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 5,81.
Order № 0421/157. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
65101, Odesa, Inglezi str., 6/1
Phone: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.